

Nacionālās programmas projekts "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" Nr. VPD1/ESF/NVA/04NP/3.1.4/0001/0007

**Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem:
dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību
grāmatās**

Labklājības ministrija

Rīga, 2005

Autori: Arina Bogdzeviča, Elīna Celmiņa, Ligita Grigule, Inese Ķīkule,
Anna Rāta

Projekts finansēts no Eiropas Sociālā fonda līdzekļiem un
Latvijas Republikas budžeta

ISBN 9984-569-56-X

Labklājības ministrija, 2005
SIA *ULMA*

Saturs

levads	4
1. Vadlīniju mērķis un pamatojums	5
1. 1. Kāds ir vadlīniju mērķis, uzdevumi un mērķauditorija?	5
1. 2. Kāpēc nepieciešams iekļaut dzimumu līdztiesības aspektus mācību grāmatu vērtēšanas kritērijos?	6
2. Ar dzimumu līdztiesību saistītie jautājumi	10
2. 1. Kas ir dzimums?	10
2. 2. Kādēļ ir svarīgi runāt par dzimumu lomām? Vai dzimumu lomas ir sociāli iemācītas vai bioloģiski noteiktas?	12
2. 3. Kādas ir biežāk izplatītās dzimumu nevienlīdzības izpausmes un stereotipi Latvijā?	15
3. Dzimumu līdztiesības principu ievērošana mācību grāmatās	21
3. 1. Mācību satura ietekme uz skolēniem	21
3. 2. Dzimumu lomu analīze mācību grāmatās: ieskats pētījumu rezultātos	25
4. Kritēriji mācību grāmatu analīzei	27
Literatūras saraksts	50

Ievads

Labklājības ministrijas īstenotas ES struktūrfondu nacionālās programmas projektā "Kapacitātes stiprināšana nodarbinātības un dzimumu līdztiesības politikas izstrādē un ieviešanā iesaistītajām institūcijām" izstrādātas "Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās" un "Vadlīnijas mācību grāmatu vērtēšanai no dzimumu līdztiesības aspekta".

"Vadlīnijas mācību grāmatu veidotājiem: dzimumu līdztiesības principu integrēšana mācību grāmatās" sniegs ieskatu dzimumu līdztiesības jautājumos un palīdzēs veiksmīgi integrēt tos jaunajās mācību grāmatās.¹ Viens no galvenajiem demokrātiskas sabiedrības pīlāriem ir cilvēktiesības, kuras nav iespējams garantēt bez dzimumu līdztiesības principa ievērošanas. Dzimumu līdztiesības nodrošināšana ietekmē visas tautas un ilgtspējīgas ekonomiskās un sociālās situācijas attīstību. Tādēļ dzimumu līdztiesība nav jautājums, kas attiecas uz šauru speciālistu loku, bet gan plaša tēma, kas skar jebkuru politikas un dzīves jomu.

Dzimumu līdztiesība ir tēma, kas dažādu speciālistu redzeslokā ir nonākusi salīdzinoši nesen – pēdējo desmit gadu laikā. Tomēr, ielūkojoties rūpīgāk, var secināt, ka tas nav abstrakts jēdziens, bet gan tēma, kas skar visas sabiedrības – sieviešu un vīriešu ikdienas dzīvi un savstarpējās attiecības. Tā kā sieviešu un vīriešu ikdienas dzīves ritms gadu gaitā mainās, tas ievieš korekcijas abu dzimumu savstarpējās attiecībās un pieprasa atbilstošas pārmaiņas arī citās dzīves jomās. Jaunā paaudze aug pavisam citādā sociālekonomiskajā situācijā nekā viņu vecāki, attīstās uz zināšanām balstīta ekonomika, mainās ģimenes modelis, kā arī uzskati par sievietēm un vīriešiem piedienīgu uzvedību. Sievietes arvien vairāk sevi apliecina un pilnveido ārpus ģimenes, veido profesionālo karjeru, vīrieši savukārt pamazām aizvien vairāk iesaistās bērnu aprūpē un audzināšanā.

Protams, tas pieprasa atbilstošas pārmaiņas arī izglītības procesā, kam sabiedrības attīstībā ir ļoti būtiska loma. No otras puses, tieši ar izglītības

¹ Šajā materiālā atbilstoši IZM mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikumam (12.05.2003 IZM rīk. Nr. 213) ar mācību grāmatām saprot visu komplektizdevumu – tematiski un vizuāli saskaņotu patstāvīgu izdevumu kopumu.

starpniecību iespējams efektīvi veicināt nepieciešamās pārmaiņas sabiedrībā. Līdz ar to rodas nepieciešamība rūpīgāk pievērsties mācību materiāliem, kas bērniem māca ne tikai konkrēto mācību priekšmetu (matemātiku, ģeogrāfiju un literatūru), bet arī sniedz informāciju par sieviešu un vīriešu lomu ģimenē, sabiedrībā vai noteiktā vēstures posmā, par katram dzimumam piedēvēto prestižu, par katra dzimuma darbības jomām u. tml., ietekmējot skolēnu individualitātes veidošanos. Tādēļ mācību grāmatu tapšanā iesaistītajiem vajadzētu izjust īpašu atbildību par nākotnes sabiedrības veidošanu un pietiekami rūpīgi pievērsties tādu jautājumu atspoguļošanai, kas var ietekmēt zēnu un meiteņu iespējas nākotnē.

1. Vadlīniju mērķis un pamatojums

1. 1. Kāds ir vadlīniju mērķis, uzdevumi un mērķauditorija?

Vadlīniju mērķis ir veicināt dzimumu līdztiesības principa ievērošanu mācību grāmatās, vienlaikus pamatojot nepieciešamību ņemt vērā dzimumu līdztiesības aspektu mācību grāmatu veidošanā. Ņemot vērā, ka galvenais vadlīniju mērķis ir nodrošināt dzimumu līdztiesības principa ievērošanu mācību grāmatās, vadlīnijas domātas mācību līdzekļu autoriem, veidotājiem, redaktoriem, izdevējiem un citiem grāmatu tapšanā iesaistītajiem.

Vairākkārt notikušajās diskusijās par izglītības sistēmas svarīgo nozīmi nākotnes sabiedrības, tajā skaitā uz cilvēktiesību pamatprincipiem balstītas sabiedrības, veidošanā ir piedalījušies dažādi izglītības sistēmas pārstāvji. Tomēr līdz šim Latvijā nav notikušas diskusijas tieši ar grāmatu veidotājiem un vērtētājiem par viņu lomu šajā procesā. Redaktoriem, aprobētājiem, izdevējiem un citiem mācību līdzekļu veidošanā iesaistītajiem speciālistiem nav īpašu kursu un tālākizglītības programmu, kas attīstītu izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Turklāt trūkst arī konkrētu kritēriju, kas palīdzētu izvērtēt dzimumu līdztiesības principu ievērošanu.

Vadlīniju uzdevumi ir:

- izskaidrot dzimumu līdztiesības jautājumu būtību;
- sniegt informāciju par tipiskajiem dzimumu lomu attēlojumiem mācību grāmatās un to ietekmi uz skolēniem;
- motivēt grāmatu autorus un māksliniekus/ilustratorus ievērot dzimumu līdztiesības principus;
- sniegt kritērijus, kā nostiprināt dzimumu līdztiesības principus mācību grāmatās.

1. 2. Kāpēc nepieciešams iekļaut dzimumu līdztiesības aspektus mācību grāmatu vērtēšanas kritērijos?

Statistika, pētījumi, iedzīvotāju aptaujas un ikdienas pieredze ļauj izdarīt secinājumus par Latvijas iedzīvotāju dzīvesveidu, uzvedību, paradumiem un uzskatiem. Tie liecina, ka mūsu valstī vēl nav pilnībā izdevies nodrošināt dzimumu līdztiesību. Nereti grūtības rada neizpratne par šiem jautājumiem, uztverot to kā abu dzimumu vienādošanu.

Dzimumu līdztiesība nozīmē nevis sieviešu un vīriešu vienādošanu, bet gan vienādu iespēju nodrošināšanu abu dzimumu pārstāvjiem. Tas skar ikvienu dzīves jomu – no atbildības un pienākumu sadales ģimenē līdz pat likumdošanā ietvertajām normām. Latvija savu apņemšanos īstenot dzimumu līdztiesību ir paudusi, pievienojoties virknei starptautisku līgumu, kas vērstas pret dzimumu diskrimināciju. Tie ir:

- ANO 1949. gada 2. decembra Konvencija par cīņu ar cilvēku tirdzniecību un prostitūcijas ekspluatāciju no trešo personu puses (Latvijā spēkā no 13.07.1992.);
- ANO 1952. gada 20. decembra Konvencija par sieviešu politiskajām tiesībām (Latvijā spēkā no 13.07.1992.);
- ANO 1956. gada 20. februāra Konvencija par precētas sievietes pilsonību (Latvijā spēkā no 14.04.1994.);
- ANO 1979. gada 18. decembra Konvencija par jebkuru sieviešu diskriminācijas izskaušanu (*CEDAW*) (Latvijā spēkā no 14.05.1992.);
- 1995.gada 15.septembrī ANO Ceturtajā pasaules sieviešu konferencē

pieņemtā rīcības platforma sieviešu stāvokļa uzlabošanai (konferences laikā Pekinā (Ķīnā) to parakstīja arī Latvijas valdība);

- ANO 2003. gada 25. decembra Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību protokols par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkaršanu un sodīšanu par to (Latvijā spēkā no 24.06.2004);
- Eiropas Savienības direktīvas par vienādu samaksu, vienādu pieeju precēm un pakalpojumiem, darba samaksu, pieejamību un apstākļiem, vienādu attieksmi pret nodarbinātību un profesiju, ģimenes un darba dzīves saskaņošanu.

Dzimumu līdztiesība ir attiecināma gan uz *de jure* (formālo), gan *de facto* (reālo) līdztiesību. Formāli Latvijas likumdošanā un normatīvajos aktos ir nodrošināta dzimumu līdztiesība. Tomēr, lai veidotu patiesu dzimumu līdztiesību visās dzīves jomās, nepieciešami īpaši pasākumi.

Pirmie stratēģiskie soļi dzimumu līdztiesības politikas ieviešanai Latvijā bija Latvijas likumu² un politiku analīze³ no dzimumu līdztiesības aspekta, kam sekoja Ministru kabineta 2001. gada 16. oktobrī akceptētā koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Tika radīti vairāki instrumenti dzimumu līdztiesības politikas izstrādei un īstenošanai – izveidoja Starpministriju koordinācijas darba grupu dzimumu līdztiesības jautājumos un Dzimumu līdztiesības padomi.

Priekšnoteikums koncepcijas īstenošanai ir pasākumu programma, kurā iezīmēti galvenie Latvijas situācijai atbilstošie uzdevumi un rīcības virzieni. 2004. gada 8. septembrī Ministru kabinetā tika akceptēta programma dzimumu līdztiesības īstenošanai 2005.–2006. gadam. Programmas mērķis un tajā noteiktie pasākumi ir vērsti uz sabiedrības izglītošanu, informēšanu un attieksmes maiņu pret dzimumu līdztiesības jautājumiem, izglītības, nodarbinātības, iekšlietu, tieslietu jomās, kā arī visā valsts pārvaldē.

² Kavasa D. Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999. Pētījumā tika analizēta LR Satversme, Civillikums, Kriminālkodekss, Latvijas Krimināllikums, Latvijas Darba likumu kodekss, Darba likuma projekts, likumdošana par sociālo nodrošināšanu.

³ Neimane A. Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999. Pētījumā tika analizēta nodarbinātības, izglītības un kultūras, veselības, ģimenes un iedzīvotāju, kā arī nacionālās drošības un aizsardzības politika.

Visos iepriekš minētajos starptautiskajos un Latvijas dokumentos izvirzītās prasības iespējams īstenot, tikai sekmējot pārmaiņas vairākās jomās vienlaikus. Lai sekmētu sabiedrības ilgtspējīgu attīstību, kas īsteno mūsdienu paaudzes vajadzības, neradot draudus nākamo paaudžu vajadzībām, izšķirošais faktors ir izglītība. Papildus iepriekš minētajām aktivitātēm būtu jāņem vērā, ka Apvienoto Nāciju Organizācija savā ziņojumā 2004. gadā par Latvijas sasniegto dzimumu diskriminācijas novēršanā norādīja, ka bažas rada tas, ka joprojām turpina pastāvēt patriarhāla attieksme un mācību grāmatās attēloti tradicionālie stereotipi par sievieti un vīrieti lomu ģimenē un vispār sabiedrībā, tādēļ Latvijai iesaka pastiprināt savus centienus izskaust dzimumu stereotipizāciju un rosināt meiteņu un zēnu izglītības izvēles iespēju dažādību.⁴

Izglītībai ir izšķiroša loma sabiedrības veidošanās procesā. Tādēļ, ja sabiedrībā nepieciešamas pārmaiņas, iespējams, visefektīvākais veids, kā tās īstenot, ir ar izglītības sistēmas starpniecību, kas jaunatnei sniedz turpmākajai attīstībai nepieciešamās iemaņas un vērtības. Lai sekmētu pārmaiņas sabiedrībā, pārmaiņām izglītībā jāatspoguļo ne tikai šā brīža sociālās un politiskās tendences, bet zināmā mērā jāparedz šo tendenču attīstība un jāpielāgojas iespējamām vajadzībām nākotnē. Citiem vārdiem sakot, izglītība ir galvenais nākotnes veidošanas instruments. Turklāt viens no mūsdienu izglītības uzdevumiem ir kultūru daudzveidības (nacionalitātes, valodas, reliģiskās piederības, dzimuma u. c.) respektēšana un vienlīdzīgu iespēju nodrošināšana.

Laikā no 1998. gada līdz 2008. gadam Latvijā tiek realizēta vispārējās izglītības satura reforma, kuras mērķis ir pilnveidot vispārējās izglītības saturu tā, lai radītu iespējas ikvienam skolēnam veidoties par garīgi un fiziski attīstītu, brīvu un radošu personību, kura orientēta turpināt izglītošanos atbilstoši savām spējām, interesēm un sabiedrības vajadzībām un kura spēj dzīvot un sevi realizēt demokrātiskā sabiedrībā.⁵ Katram skolēnam jāiegūst tādas zināšanas, prasmes un vērtības, kas palīdz kļūt par aktīvu, demokrātisku un atbildīgu pilsoni un ļauj piedalīties lēmumu pieņemšanas

⁴ Apvienoto Nāciju Organizācijas Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojums. 30. sesija (2004. gada 12.–30. janvāri), 31. sesija (2004. gada 6.–23. jūlija). Ģenerālā Asambleja, oficiālie protokoli. 59. sesija. Pielikumam Nr. 38 (A/59/38).

⁵ Vispārējās izglītības satura reformas koncepcija apstiprināta ar IZM 1998. gada 8. aprīļa rīkojumu Nr. 202.

procesos gan individuāli, gan sabiedrībā. Lai skolēns spētu sniegt savu ieguldījumu ilgtspējīgas attīstības sekmēšanā, visu mācību priekšmetu standartos ir iekļauti ilgtspējīgu attīstību sekmējoši vides, drošības un veselības jautājumi.

Standartā atzīts, ka mācību saturs un mācību process nevar būt neitrāls. To veido skolotāji, mācību līdzekļu autori, un katram no viņiem ir sava nostāja, uzskati, vērtīborientācija. Arī skolēni nāk uz skolu katrs ar savu iepriekšējo pieredzi (tā ir etniskā piederība, nacionalitāte, rase, sociālekonomiskā pieredze, valoda, dialekts, reliģiskā piederība, dzimums, ģeogrāfiskā izcelsme u. tml.). Lai īstenotu humānu vērtībizglītību un efektīvu mācīšanos, skolotājam jāņem vērā šīs atšķirības un jā māca skolēniem kritiski izvērtēt sniegto informāciju un veidot pašiem savus patstāvīgus spriedumus.

Viens no svarīgākajiem izglītības satura komponentiem, kā arī efektīvs līdzeklis jaunu pedagoģisko pieeju un metodisko inovāciju ieviešanā mācību procesā ir mācību grāmatas. Mācību grāmatas māca meitenēm un zēniem ne tikai literatūru, matemātiku, vēsturi utt., bet attēlo arī sieviešu un vīriešu lomu un nozīmi noteiktos vēstures procesos, profesionālo, ģimenes un ikdienas pienākumu sadalē u. tml. Psihologi uzsver, ka mācību grāmatās parādītajiem lomu modeļiem ir būtiska loma bērna identitātes izjūtas attīstībā un sekošanas paraugpiemēru izvēlē, taču mācību grāmatās attēlotie modeļi bieži vien neatbilst reālajā dzīvē sastopamajiem.⁶

Ar mācību grāmatu izdošanu Latvijā nodarbojas vairāk nekā 20 apgādu. Gada laikā Latvijā vidēji izdod vairāk nekā 100 mācību grāmatu skolām. Kā liecina Latvijā veikts pētījums⁷, mācību grāmatās ir novērojama nevienlīdzīga situācija dzimumu lomu attēlojumā. Gandrīz visās mācību grāmatās gan tekstos, gan attēlos vairāk tiek parādīti vīrieši. Analizējot mācību grāmatu attēlus un tekstus, konstatēti dzimumu stereotipi māj saimniecības darbu sadalē, mācību darbā, nodarbēs brīvajā laikā un profesionālajā sfērā, rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par karjeras un ikdienas dzīves iespēju daudzveidību. Turklāt mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā.

⁶ Pičukāne E., Ķīkule I., Zemīte S. Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://politika.lv/polit_real/files/lv?zinojums_dzimgram.pdf

⁷ Skat. iepriekšējo.

Reālajā dzīvē mājsaimniecībā un ikdienas dzīvē ienāk tehnika, kas pārveido darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas nav vērojamas. Skolotāju un vecāku sniegtie dati liecina, ka daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, taču mākslinieki atspoguļo tipisku ģimeni un vecmodīgu pienākumu sadali ģimenē.

Tā kā izglītība ir instruments, ar kura palīdzību visefektīvāk iespējams īstenot sabiedrībā nepieciešamās pārmaiņas, bet Latvijā mācību process pagaidām nenotiek saskaņā ar dzimumu līdztiesības principiem, šo principu ievērošana mācību grāmatās ļautu izvairīties no stereotipisko lomu ieaudzināšanas, tādējādi veicinot visu skolēnu, meiteņu un zēnu, pilnvērtīgu attīstību un pavērot plašākas nākotnes iespējas.

2. Ar dzimumu līdztiesību saistītie jautājumi

2. 1. Kas ir dzimums?

Latviešu valodā jēdziens “dzimums” parasti apzīmē sieviešu un vīriešu bioloģisko dzimumu. Taču dzimums ir gan bioloģisks, gan arī sociāli veidots. Citās valodās bioloģiskais un sociālais dzimums bieži vien tiek apzīmēts atšķirīgi, lietojot divus jēdzienus – *sex* un *gender*, kas skaidri nošķir bioloģisko un sociālo dzimumu.

Bioloģiskais dzimums (angliski *sex*) nozīmē bioloģisko piederību sievietēm vai vīriešiem, viņu bioloģiskās funkcijas.

Vēsturiski cilvēka bioloģiskais dzimums tika noteikts pēc ārējām dzimumorgānu atšķirībām un bērns tika audzināts atbilstoši savam dzimumam. Mūsdienās bioloģiskais dzimums ietver ne tikai ārējās dzimumu atšķirības, bet arī ķermeņa hormonālo un hromosomu uzbūvi. Jau pirms dzimšanas atbilstoši hromosomām notiek arī atšķirīga smadzeņu attīstība, kas redzama pusaudžu vecumā, kad organisms izstrādā noteiktus hormonus, kuru ietekmē pusaudžiem parādās sekundārās dzimuma pazīmes. Neskatoties uz bioloģiskajām atšķirībām visos līmeņos, līdzību sievietes un vīrieša ķermenī ir daudz vairāk nekā atšķirību.⁸

⁸ Костикова И. В. Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.

Sociālais dzimums (angliski *gender*) ir specifisku kultūras ietekmē veidojušos īpašību kopums, kas nosaka sieviešu un vīriešu sociālo uzvedību. Šis jēdziens raksturo sociāli izveidojušās attiecības starp vīriešiem un sievietēm. Sociālā dzimuma apzināšanās notiek socializācijas ietekmē – sociālo procesu rezultātā indivīds iegūst sociālo pieredzi, darbojoties un kontaktējoties ar citiem, indivīds iemācās noteiktas normas un vērtības, kas ļauj viņam funkcionēt kā sabiedrības loceklim. Galvenie socializācijas mehānismi ir identifikācija un tipizācija. Pirmais izpaužas kā bērnu imitēta sava dzimuma pieaugušo uzvedība, otrs nozīmē aktīvu pieaugušo iesaistīšanos audzināšanas procesā, apbalvojot un sodot bērnu. Piemēram, zēni tiek apbalvoti par rīcību, kas konkrētajā sabiedrībā tiek uzskatīta par vīrišķīgu, un nosodīti par sievišķīgu rīcību.⁹

Dzimumu līdztiesība ir situācija, kad vīrieša un sievietes loma sabiedrības attīstībā tiek atzīta par līdzvērtīgu, viņiem tiek piešķirtas vienādas tiesības un vienāda atbildība, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Vīrieša un sievietes ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uztvertas kā līdzvērtīgas.¹⁰

Dzimumu līdztiesība nozīmē nevis sieviešu un vīriešu vienādošanu, bet gan vienādu iespēju nodrošināšanu abu dzimumu pārstāvjiem.

Socializācijas ietekmē apzinoties savu dzimumu, veidojas **dzimumsociālās lomas** – viss, ko persona apzināti vai neapzināti runā vai dara, parādot, ka viņa ir sieviete vai vīrietis. Tās ir manieres, runas veids, saskarsme ar cilvēkiem, ģērbšanās stils, intereses un ieradumi.

Sabiedrības izveidotus “rāmjus” jeb uz aizspriedumiem, nekritiskiem pieņēmumiem un neobjektīvu vērtējumu balstītus uzskatus par vīriešiem un sievietēm piemērojotajām īpašībām (t. sk. lomām, nodarbošanos, fiziskajām īpašībām) sauc par **dzimumstereotipiem**. Dzimumstereotipi ļoti bieži veido dzimumdiskriminācijas pamatu, liedzot viena vai otra dzimuma pārstāvim izvēlēties noteiktu nodarbinātības veidu vai uzvedību.¹¹

Dzimumdiskriminācija iespējama tiešā un netiešā veidā. Tiešā diskriminācija izpaužas situācijās, kad sievietei vai vīrietim tiešā veidā ir

⁹ Skat. iepriekšējo.

¹⁰ Konceptija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī.

¹¹ Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga: UNDP, 2003.

liegta kāda iespēja tikai viņas vai viņa dzimuma dēļ. **Netiešā** diskriminācija izpaužas situācijās, kurās sievietei vai vīrietim ir liegta iespēja īstenot savas tiesības sociālo, ekonomisko, kultūras, vēsturisko vai citu faktoru, bet ne dzimuma dēļ, tomēr tās rezultātā viena dzimuma iespējas vai ieguvumi nav līdzvērtīgi.¹²

Piemēram, Latvijas Dzelzceļa darba koplīgums paredz papildu brīvdienas tām darbiniecēm, kurām ir divi bērni vecumā līdz 12 gadiem. Tajā pašā laikā Latvijas Dzelzceļa darbiniekiem vīriešiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 12 gadiem, šādas iespējas nav, līdz ar to šī norma ir tieši diskriminējoša. Situācija, kad uzņēmumā, kur daļa darbinieku strādā nepilnu darba slodzi, darba devējs nosaka, ka uz papildu mācībām kvalifikācijas celšanai var pieteikties tikai tie darbinieki, kas strādā pilnu slodzi, ir netiešas diskriminācijas piemērs, jo nepilnu slodzi strādā pārsvarā sievietes un šis ierobežojums negatīvi ietekmēs tieši sieviešu situāciju.

Savukārt, lai paātrinātu sieviešu un vīriešu faktiskas līdztiesības sasniegšanu, var īstenot īpašus pagaidu pasākumus, ko sauc par **pozitīvo dzimuma diskrimināciju**. Šie pasākumi nedrīkst izraisīt nevienlīdzību vai dažādu standartu saglabāšanu un tie ir jāpārtrauc, kad sasniegti mērķi, kas saistīti ar dzimumu līdztiesības nodrošināšanu.¹³

Piemēram, Latvijas Mazo un vidējo uzņēmumu (MVU) attīstības kredīšanas programmā tiek atbalstīta četru dažādu veidu specifisku projektu finansēšana. Lai veicinātu sieviešu aktīvāku iesaistīšanos uzņēmējdarbībā, par vienu no īpaši atbalstāmajām grupām izvēlēti tieši sieviešu MVU.

2. 2. Kādēļ ir svarīgi runāt par dzimumu lomām? Vai dzimumu lomas ir sociāli iemācītas vai bioloģiski noteiktas?

Nepieciešamību paaugstināt izpratni un veicināt diskusijas par dzimumu līdztiesības jautājumiem un dzimumu nelīdztiesības sekām uz meiteņu un zēnu vienādām iespējām un tiesībām privātajā un sabiedriskajā dzīvē

¹² Skat. iepriekšējo.

¹³ Skat. iepriekšējo.

apliecina fakts, ka bērni normas un attieksmes, kas cita starpā ietekmē viņu pašuztveri un personības veidošanos, iemācās skolā, kur būtiska loma ir skolotājiem un mācību grāmatām.

Sava dzimuma apzināšanās ir saistīta ne tikai ar bioloģisko dzimumu, bet arī ar personas priekšstatiem par savu dzimumu, ko viņam pašam nozīmē "būt sievietei" vai "būt vīrietim". Laika gaitā cilvēki apgūst priekšstatus par sievietēm un vīriešiem atbilstošu izturēšanos un tas skaidri izpaužas sievietē un vīriešu ikdienas uzvedībā, attieksmē citam pret citu, kā arī apkārtējās pasaules uztverē.¹⁴ Bērni tiek mācīti būt par meitenēm un zēniem, viņiem māca, ko nozīmē būt sievietei un vīrietim, kādas darbības jāveic sievietēm un kādas vīriešiem. No iemācītajiem priekšstatiem, kultūras, tradīciju un sociālās pieredzes ietekmē veidojas sievietē un vīriešu uzvedība, kas tiek dēvēta par dzimumsociālajām lomām.

Dzimumsociālās lomas dažādās sabiedrībās atkarībā no ekonomiskās attīstības un sabiedrības struktūras ir atšķirīgas. Dzimumsociālās lomas lielā mērā ir balstītas uz vēsturiskajām tradīcijām, kas nereti neatbilst mūsdienu sabiedrības ikdienas dzīvei un notiekošajiem procesiem. Šādas mūsdienu sabiedrībai neatbilstošas lomas apgrūtina visu sabiedrības locekļu – sievietē un vīriešu – vienlīdz aktīvu un pilnvērtīgu piedalīšanos dažādās sabiedriskajās un ģimenes dzīves aktivitātēs. Piemēram, sievietei īpaši jāpūlas, lai kļūtu par līdzvērtīgu kolēģi būvniecības vai informācijas tehnoloģiju jomā. Turpretī vīrietis var saskarties ar apkārtējo neizpratni, ja viņš ir izvēlējies medmāsu vai bērnu audzinātāja profesiju, vai pat nievājošu attieksmi, ja viņš, nevis sieviete, ir uzņēmis rūpes par jaundzimušo un bērnu audzināšanu. Sievietē bioloģiskā funkcija – spēja dzemdēt un zīdīt bērnu – automātiski nenozīmē arī prasmi aprūpēt un audzināt bērnus. Šīs prasmes var iemācīties gan sieviete, gan vīrietis.

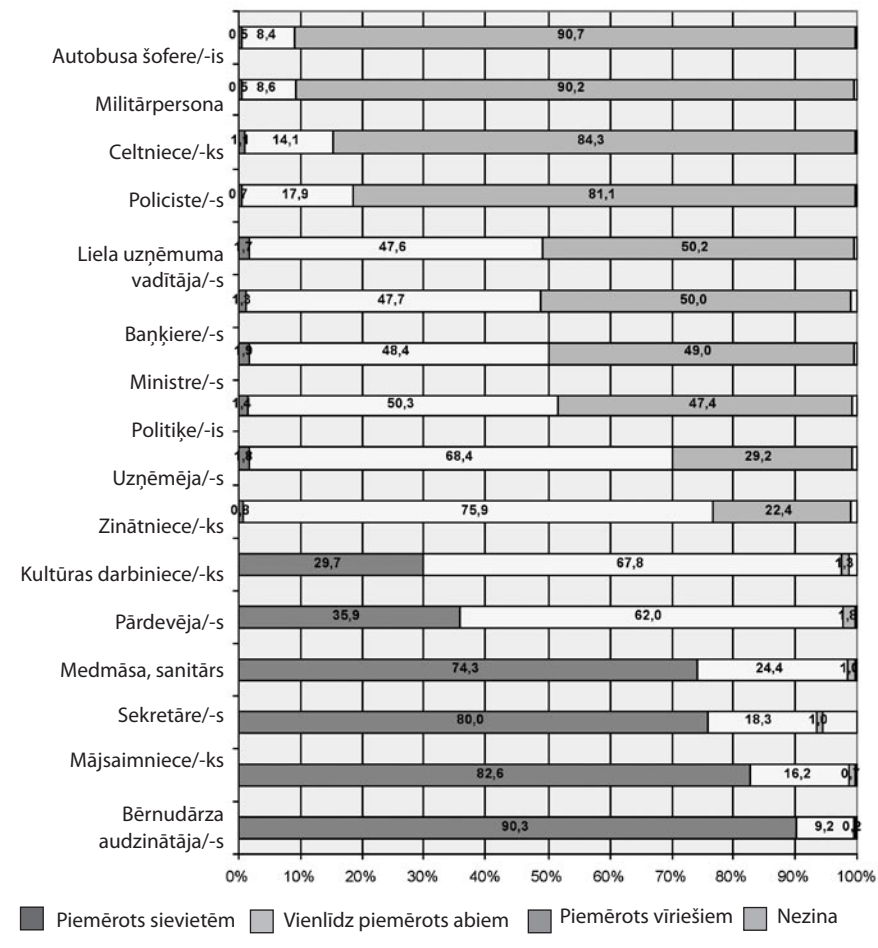
Pētījumos ir konstatēts, ka mazi bērni neapzinās dzimumu atšķirības attiecībā uz rotaļlietām, lai arī bērniem ir izpratne par dzimumu bioloģiskajām atšķirībām. Bioloģiskajām dzimuma lomām tipisku rotaļlietu (meitenēm – lelles, spēļu virtuves u. tml., zēniem – mašīnas) izvēle nav saistīta ar izpratni par pieaugušo bioloģiskajām dzimuma lomu

¹⁴ Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.

atšķirībām, bet gan ar dzimuma identitāti, tas ir, sevis kā vīrieša vai sievietes apzināšanos, ko ietekmē ģenētiski un apkārtējās vides faktori.¹⁵

1. attēls

Sabiedrības uzskati par sievietēm un vīriešiem piemērotām profesijām¹⁶

¹⁵ Weinraub M., Clemens L. P., Sockloff A., Ethridge T., Gracely E., Myers B. The development of sex role stereotypes in the third year: relationships to gender labeling, gender identity, sex-typed toy preference, and family characteristics. //Child Development, 55, 1984.

¹⁶ Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.

Pētījumi liecina, ka izglītības jomas pārstāvjiem trūkst izpratnes, skolās par dzimumu līdztiesības jautājumiem runā minimāli un dzimumu lomas bieži vien tiek uztvertas kā nemainīgas. Tas vēlreiz apliecina nepieciešamību kritiski izvērtēt tiešo un netiešo informāciju par dzimumu lomām mācību procesā, kas saskaņā ar pētījumu rezultātiem bieži ir balstītas uz dzimumstereotipiem.

2. 3. Kādas ir biežāk izplatītās dzimumu nevienlīdzības izpausmes un stereotipi Latvijā?

Jauniešu nākotnes nodarbošanās, karjeras un dzīves ceļa izvēle zināmā mērā sāk veidoties jau skolas vecumā. Izvēles veikšanu līdzās citiem faktoriem (ģimene, skolotāji, mediji u. tml.) ietekmē arī mācību grāmatu attēli un piemēri par vīriešu un sieviešu vietu sabiedrībā. Abu dzimumu līdzsvarota attēlošana mācību grāmatās, netradicionālu situāciju veidošana var ietekmēt zēnu un meiteņu nākotnes izvēli un līdzsvarot viņu priekšstatus par savām iespējām un atbildību dažādās dzīves jomās. 2004. gadā veiktā aptauja¹⁷ liecina, ka Latvijas sabiedrībā dominē šādi priekšstati:

- vīrietim ir jābūt ģimenes apgādniekam (apgalvojumam piekrita 86,3% respondentu);
- kafejnīcās, bāros un restorānos rēķini jāmaksā vīrietim (74,1%);
- vīrietis ir ģimenes galva (73,4%);
- profesijas dalās vīriešu un sieviešu profesijās (67,7%);
- rūpes par māsaimniecību jāuzņemas sievietei (67%);
- vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis (64,4%).

Lai arī sieviešu un vīriešu uzskati ir vienlīdz stereotipiski, aplūkojot aptaujas rezultātus dzimumu griezumā, redzams, ka vīriešu vidū daži stereotipi ir daudz izteiktāki nekā sieviešu vidū. Vīrieši daudz vairāk nekā sievietes uzskata, ka vīrieši ir labāki politiķi, vīrietis ir ģimenes galva un rūpes par māsaimniecību jāuzņemas sievietei. Vienīgais apgalvojums, kuram sievietes piekrīt biežāk nekā vīrieši, ir tas, ka vīrieti nereti darbā pieņem tikai tāpēc, ka viņš ir vīrietis.

¹⁷ Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. – www.medijuprojekts.lv

Pārmaiņas sabiedrības uzskatos un attieksmē ir vitāli nepieciešamas, jo pašreizējā situācija liecina par vairākām nevienlīdzības izpausmēm. Latvijā notikušās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas atšķirīgi skārušas vīriešus un sievietes. Sieviešu vispārējais ekonomiskais stāvoklis un iespējas darba tirgū ir sliktāks nekā vīriešiem. To raksturo tādas problēmas kā nabadzība, darba tirgus segregācija, grūtības saskaņot darba un ģimenes dzīvi.

Nabadzība – tās ir situācijas, kad cilvēka iespējas iegūt un/vai nopirkt dažādus pakalpojumus (pārtiku, komunālos pakalpojumus, izglītību, medicīnisko aprūpi, kultūras pasākumus) ir ierobežotas. Ģimenes (mājsaimniecības) iespējas iegūt dažādos pakalpojumus ir atkarīgas no strādājošajiem ģimenes locekļiem, kā arī no strādājošo un nestrādājošo (sociālās palīdzības saņēmēju, apgādībā esošo) skaita tajā.¹⁸

Kopumā Latvijā vērojama situācija, ka riskam nonākt nabadzībā visvairāk ir pakļautas ģimenes ar bērniem, jaunieši un sievietes. Jauniešiem ir nepabeigta izglītība, tā neatbilst tirgus prasībām, jaunieši nemācās un viņu vidū ir augsts bezdarbs. Sieviešu nabadzības risks savukārt saistīts ar to, ka sievietes strādā sliktāk atalgotos darbos un vidēji pelna mazāk nekā vīrieši, sievietes vidēji saņem mazākas pensijas nekā vīrieši, ģimenēs ar bērniem, kurus uztur tikai viens apgādnieks, parasti tā ir māte.

Darba un ģimenes dzīves saskaņošanas grūtības. Laika gaitā dzimumu lomas, ģimenes struktūra un arī sadzīves apstākļi ir mainījušies, sievietes arvien biežāk vēlas veidot profesionālo karjeru un pašapliecināties. Arī ekonomiskā situācija nosaka to, ka ģimenē ar bērniem nepieciešami divi pelnītāji. Tas nozīmē, ka jāpārstrukturē pienākumi, kas saistīti ar mājsaimniecības uzturēšanu un, galvenais, ar bērnu aprūpi. Pašreizējā situācija Latvijā liecina, ka strādājošās sievietes blakus algotajam darbam mājsaimniecības uzturēšanai un bērnu aprūpei velta tikai nedaudz mazāk laika nekā nestrādājošās sievietes. Tas nozīmē, ka arī ģimenē, kur abi partneri strādā algotu darbu, rūpes par mājsaimniecības uzturēšanu joprojām uzņemas sieviete. Šo pienākumu sadale lielā mērā atkarīga no sabiedrības attieksmes maiņas. Tomēr papildu priekšnosacījums, lai

¹⁸ Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.

ģimenē abi vecāki varētu strādāt un bērni saņemtu atbilstošu aprūpi, ir piemērota infrastruktūra – pirmsskolas vecuma bērnu aprūpes un ārpuskolas aktivitāšu iespējas.

Darba tirgus segregācija. Latvijas darba tirgū vērojama izteikta profesiju segregācija pēc dzimuma. Sievietes dominē tādās nozarēs kā izglītība, veselība un sociālā aprūpe, viesnīcas un restorāni, savukārt lauksaimniecības, būvniecības, transporta, glabāšanas un sakaru nozarēs vairāk nekā divas trešdaļas strādājošo ir vīrieši. Turklāt iedzīvotāju aptaujas liecina, ka sabiedrībā valda izteikti priekšstati par to, kuras profesijas ir piemērotas vienam vai otram dzimumam.

Bērnodārza audzinātājas, mājsaimnieces, sekretāres profesijas tiek uzskatītas par sievietēm piemērotām, bet autobusa šofera, militārpersonas, celtnieka profesijas tiek piedēvētas pārsvarā vīriešiem. Kopumā var secināt, ka zemāk apmaksātās profesijas pārsvarā ir piemērotas sievietēm, un, kā liecina statistika, šajās nozarēs tiešām pārsvarā ir nodarbinātas sievietes.

Papildus profesiju dalījumam "sieviešu" un "vīriešu" profesijās gandrīz visās tautsaimniecības nozarēs vērojama nevienlīdzība sieviešu un vīriešu atalgojumā. Latvijā 2004. gadā sievietes vidējais atalgojums bija 84% no vīrieša vidējā atalgojuma. Dažās nozarēs šī atalgojuma atšķirība ir īpaši izteikta, piemēram, finanšu starpniecībā, vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā sievietes vidējais atalgojums ir tikai 57–78% no vīriešu vidējā atalgojuma. Tas saistīts ar faktu, ka vīrieši biežāk nekā sievietes ieņem vadošos amatus un augstākā līmeņa posteņus.

Ir nepieciešams nopietni domāt par skolēnu motivācijas veidošanu, izvēloties nākamo profesiju, jo starp dzimumu un profesijas izvēli ir redzama saikne jau no studiju sākšanas brīža – sievietes izvēlas studēt nozarēs, kas sola darbu mazāk apmaksātās profesijās.

Izglītības jomā novērojamas vairākas spilgtas tendences, ja raugās no dzimuma aspekta. Kopumā var secināt, ka Latvijas sievietes ir labāk izglītotas nekā vīrieši, tomēr, kā iepriekš minēts, vidēji pelna mazāk par vīriešiem, turklāt uzņemas lielāko daļu pienākumu, kas saistīti ar mājsaimniecības uzturēšanu, bērnu aprūpi un audzināšanu.

Vērojama pastāvīga tendence, ka zēni veido aptuveni 60% no visiem vispārizglītojošās dienas skolās atskaitītajiem.

No visiem studējošajiem 62% ir sievietes, bet augstskolas beigušo vidū sieviešu īpatsvars palielinās, sasniedzot 69%. Neskatoties uz to, ka vīrieši ir proporcionāli mazāk studējošo un vēl mazāk studijas pabeigušo vidū, mācību spēka sadalījumā pa dzimumiem vērojama pretēja tendence – jo augstāks līmenis, jo mazāks sieviešu īpatsvars, profesoru līmenī sieviešu īpatsvars jau ir pavisam mazs. Sievietes ir 54,7% no visiem docētājiem un tikai 18% no profesoriem visās zinātņu nozaru profesoru padomēs.

Sievietes pārsvarā studē nozarēs, kas nākotnē sola darbu tradicionāli zemāk apmaksātajās profesijās – tā ir izglītība, veselība un sociālā aprūpe, māksla, kultūra. Vīrieši lielākoties studē dabas zinātnes un matemātiku, inženierzinātnes un tehnoloģijas, tomēr raksturīgi, ka arī šajās nozarēs absolventu vidū vīriešu īpatsvaram ir tendence samazināties.

1. tabula			
Sieviešu īpatsvars studentu un absolventu vidū studiju nozarēs augstskolās 2002. / 2003. mācību gadā¹⁹			
Studiju nozares	Studentu skaits	Sievietes no visiem studentiem, %	Sievietes no visiem absolventiem, %
Skolotāju izglītība un izglītības zinātnes	18 603	82,2	87,5
Humanitārās zinātnes un māksla	4 329	79,8	83,2
Sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība, tiesības	9 129	64,4	70,8
Dabas zinātnes un matemātika	68 983	38,3	57,4
Inženierzinātne un tehnoloģijas	3 286	22,0	31,8

¹⁹ Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.

Lauksaimniecība	2 073	43,5	46,0
Veselība, veselības un sociālā aprūpe	6 354	85,9	85,8
Pakalpojumi	14 899	51,6	36,5
Kopā	127 656	61,7	69,4

Veselība ir joma, kas dzimumu līdztiesības aspektā vīriešus skar visspilgtāk. Vīriešu paredzamais mūža ilgums ir par vairāk nekā 10 gadiem īsāks, salīdzinot ar sievietēm (sievietēm – 77 gadi, vīriešiem – 65 gadi). Vīriešu mirstība no ārējiem nāves cēloņiem, kaitīgiem ieradumiem vairāk nekā trīs reizes pārsniedz sieviešu mirstību. Sievietes biežāk nekā vīrieši ir reģistrējušās pie ģimenes ārsta (95% sieviešu un 88% vīriešu).²⁰ No visiem 2003. gadā aptaujātajiem pēdējo 12 mēnešu laikā ambulatorās iestādes apmeklējuši 84% sieviešu un 68% vīriešu.²¹ Par nopietnu problēmu joprojām uzskatāma iedzīvotāju nepietiekamā atbildības izjūta par savu reproduktīvo veselību. Sievietes, t. sk. jaunietes, abortu uzskata par ģimenes plānošanas metodi. Vidēji tikai 43% sieviešu, iestājoties grūtniecībai, nekad nav bijis jāveic aborts. Satraucoši, ka apmēram piektdaļa jauno sieviešu 15–24 gadu vecumā ar grūtniecības pieredzi jau veikušas atkārtotus abortus, bet viena aborta pieredze ir 33% jauno sieviešu.

Aptuveni puse sieviešu, kurām pēdējo piecu gadu laikā iestājusies grūtniecība, apsvērušas abortu kā grūtniecības atrisinājumu.²² 2002. gadā Latvijā uz 1000 jaundzimušajiem tika veikti 734 aborti.²³

Krūts dziedzeru ļaundabīgais audzējs joprojām ir pirmajā vietā Latvijā starp ļaundabīgajiem audzējiem, kas reģistrēti sievietēm. Ņemot vērā, ka sievietes reti veic krūts dziedzeru profilaktisko izmeklēšanu vai profilaktiskās ginekoloģiskās apskates, trešajā daļā gadījumu krūts vēzis tiek atklāts vēlīni – 3. un 4. audzēja stadijā (mirstība krūts vēža dēļ 2002. gadā bija 33 uz 100 000 sievietēm).²⁴

²⁰ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

²¹ Skat. iepriekšējo.

²² Skat. iepriekšējo.

²³ Veselības statistikas un medicīnas tehnoloģiju aģentūra, 2003.

²⁴ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Papardes zieds", 2003.

Vardarbība. Vardarbība, seksuāla uzmākšanās, cilvēku tirdzniecība ir tēmas, kas bieži ir dzimumu līdztiesības diskusiju centrā. Precīzāk, tās ir problēmas, kuru pamatā ir dzimumu nelīdztiesība. Vardarbība ir cieši saistīta ar sabiedrībā pieņemtajām lomām par vīriešu un sieviešu vietu sabiedriskajā dzīvē un ģimenē. Tas ir saistīts ar izpratni par to, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei, ko sabiedrība sagaida no vīrieša un sievietes. Daudz kas no tā, ko nozīmē būt vīrietim un sievietei, attiecas tieši uz viņu seksuālo uzvedību. Tieši seksuālā diskriminācija, vardarbība un apspiešana nopietni apdraud cilvēku drošību un labklājību. Seksualitāte ir cilvēka dabas fundamentāla īpašība, tā ir arī milzīgas enerģijas, radošā spēka un motivācijas avots. Seksualitāte ir tik spēcīga un vispārīga, ka tās izpausmi un apzināšanos katrā kultūrā pavada tradīcijas, aizliegumi, likumi, rituāli un mīti. Problēmas rodas brīdī, kad kultūra un tās veidojumi sastopas cits ar citu vai ar vispārējiem veselības aprūpes nosacījumiem.

Iekšlietu ministrijas dati atklāj pēdējos trīs gados strauji pieaugušo reģistrēto izvarošanas gadījumu skaitu – no 106 2002. gadā uz 319 2004. gadā. 2003. gadā veiktajā pētījumā 29% aptaujāto sieviešu atzīst, ka ir cietušas no fiziskas vardarbības, 52% – cietušas no emocionālas vardarbības, 17% – no seksuālas vardarbības. Vīrieši – attiecīgi 34%, 40% un 3%. Tas ir fakts, ka mūsdienās no seksuālās vardarbības vairumā gadījumu cieš sievietes un bērni.

Prostitūcija un cilvēku tirdzniecība. Sabiedrībā, kurā prostitūcija un cilvēku tirdzniecība tiek akceptētas kā nenovēršamas parādības un valda iecietīga attieksme, veidojas tā sauktā *prostitūcijas kultūra*. Tas nozīmē, ka jaunā paaudze, ikdienā redzot šo darbību eksistēšanu un gandrīz vai legalizēšanu, aug ar apziņu, ka tas ir normāli, ka daļa cilvēku šādi tiek izmantoti un pazemoti, un laikā gaitā, iespējams, paši kļūst par seksuālo pakalpojumu pircējiem. Attieksme pret šajās nodarbēs iesaistītajiem un izmantotajiem cilvēkiem visbiežāk ir ļoti aizspriedumaina, uzskatot viņus par vieglas uzvedības personām un vainīgiem notikušajā. Tajā pašā laikā *pircējs*, kas parasti šos pakalpojumus pērk slepus, tā arī paliek nepamanīts un no sabiedrības puses nenosodīts.

Apmēram 10–12% no visām prostitūtām Latvijā ir nepilngadīgas meitenes. Intīmkлубos vispieprasītākās ir prostitūtas, kuras ir jaunākas par 16 gadiem. Lielākoties prostitūcijā iesaistās meitenes un sievietes, kuras agrāk bērnībā

tikušas seksuāli izmantotas, kurām nav pastāvīgas dzīves vietas, darbs un ienākumi, kā arī ir nepietiekama izglītība.²⁵

Visbeidzot, noteikti jāpiemin dzimumu līdztiesības tēmas un atsevišķu augstāk minēto problēmu atspoguļojums **plašsaziņas līdzekļos**. Tajos tiek izmantotas sabiedrībā akceptētās klišejas, un mediji tikai pastiprina valdošos stereotipus. Zinot, cik liela ietekme uz cilvēku uzskatu veidošanos mūsdienās ir plašsaziņas līdzekļiem, jāveic pasākumi citās jomās. Piemēram, skolas vide un mācību grāmatas ir veids, kā parādīt atšķirīgu viedokli un motivēt kritiski vērtēt medijos sastopamos stereotipus, lai tādējādi to pausto nostāju kaut mazliet līdzsvarotu.

Visas iepriekš minētās ir jomas, kur vērojama izteikti atšķirīga sieviešu un vīriešu situācija. Viens no dzimumiem ir pakļauts neizdevīgākiem nosacījumiem, tādēļ ir nepieciešami īpaši pasākumi, lai situāciju izlīdzinātu. Turpinot rīkoties atbilstoši stereotipiskajiem uzskatiem, tie tiek saglabāti un nodoti arī nākamajai paaudzei. Tādējādi abiem dzimumiem tiek uzlikts papildu atbildības slogs un ierobežotas iespējas kādā no dzīves jomām.

3. Dzimumu līdztiesības principu ievērošana mācību grāmatās

3. 1. Mācību satura ietekme uz skolēniem

Mācību saturs – skolotāja stāstītais un mācību grāmatu saturs – neapšaubāmi ietekmē ne tikai skolēnu zināšanas, izziņas prasmes, bet arī viņu attieksmi un izpratni par sabiedrības procesiem. Skolā notiek tā sauktā sekundārā socializācija, rezultātā bērni iemācās normas, attieksmes un tiek ietekmēta viņu pašuztvere un personības veidošanās.²⁶ Mācību saturā mērķtiecīgi tiek iekļautas skolēniem nepieciešamās zināšanas un prasmju attīstība. Izglītības eksperti un profesionāļi, veidojot mācību saturu, lielā mērā orientējas uz vēlamo sasniedzamo rezultātu – skolēnu prasmju

²⁵ Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sieviešu diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.

²⁶ Encyclopedia of Sociology / Ed. E. F. Borgatta, M. L. Borgatta. – Vol. 4. – New York, Toronto: Macmillan Publishing Company, 1992.

attīstību, lai viņu uzvedība būtu ārējiem apstākļiem atbilstoša un viņi spētu tikt galā ar ikdienas dzīves prasībām un pieņemt tās izaicinājumus. Dzimuma lomu apgūšana un spēja analizēt to atbilstību, kā arī nebaidīšanās ierobežot savas iespējas dzimuma dēļ ir ļoti svarīga dzīves prasme. Tādēļ arī spēkā esošajos pamatizglītības mācību priekšmetu standartos un pirmsskolas izglītības un sociālo pamatizglītības mācību programmas paraugā ir iekļauti jautājumi, kas saistīti ar dzimuma identitātes un dzimuma lomu apzināšanos un tai atbilstošas uzvedības apguvi.

“Izprot katra kontinenta pamatiedzīvotāju dzīvesveidu dažādību un prot to raksturot un salīdzināt, izmantojot dažādus informācijas avotus.”

Ģeogrāfijas pamatizglītības standarts

“Skolēnam jābūt priekšstatam par dzīvesveida, tradīciju un materiālās kultūras attīstību cilvēces vēsturē, pasaules mitoloģisko izpratni; jāizprot kristīgās mācības pamatziņas; sociālās diferenciacijas cēloņi; jāprot analizēt un salīdzināt dažādus vēsturiskos notikumus, procesus, personības u. c.”

Vēstures pamatizglītības standarts

“Pazīst attiecīgajā svešvalodā runājošās zemes, to iedzīvotāju paradumus un tradīcijas; iepazīst svešvalodā runājošo zemju kultūras pamatvērtības, raksturīgos iedzīvotāju paradumus un uzskatus, izvērtē kultūras dažādību, etniskās atšķirības, kultūras un tradīciju atšķirības.”

Svešvalodas pamatizglītības standarts

Piemēram, jau 5–7 gadu vecumā bērniem paredzēts “nostiprināt apziņu par piederību noteiktam dzimumam ar atbilstošu uzvedību”, bet, beidzot 9. klasi, mācību procesā jānodrošina, lai skolēni “izprot seksualitātes būtību, dzimumu lomas, apzinās dzimumu līdztiesības vērtību.” Tomēr, tā kā standartos atbilstoši Izglītības likumam un Vispārējās izglītības likumam netiek iekļauti metodiskie ieteikumi un standartu vispārīguma pakāpes dēļ tajos nav paredzēti konkrētāki skaidrojumi (šajā gadījumā – skaidrojums, kāda ir dzimumam atbilstoša uzvedība), ir iespējama šo prasību brīva interpretācija, un skolotāji, ļaujoties uz savu subjektīvo izpratni, var veicināt mūsdienīgas dzimumu lomu izpratnes un tai atbilstošas uzvedības apguvi, gan arī aizspriedumainu izpratni par dzimumu lomām un tām atbilstošu uzvedību.²⁷

²⁷ Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija.pdf

Raugoties uz šiem jautājumiem kompleksi, jāatzīmē, ka izpratne par sabiedrībā pastāvošajiem stereotipiem un dzimumu diskrimināciju ir ļoti būtisks cilvēktiesību jautājums. Tomēr cilvēktiesību dažādu aspektu aplūkošana nav vienkāršs uzdevums. Šķiet, ka to vieglāk pieprasīt nekā aprakstīt un praktiski integrēt mācību grāmatās. Tieši tādēļ visbiežāk atbilstoši mācību priekšmetu standartiem par tādām cilvēktiesību jomām kā dzimumu līdztiesība, etniskā piederība, pilsonība u. c. tiek runāts tikai specifiskajās nodaļās un citur šīm tēmām netiek pievērsta uzmanība.^{28, 29} Ir tikai daži piemēri ārpus sociālajām zinībām, kur, piemēram, vēstures, ģeogrāfijas, latviešu valodas, kā arī latviešu valodas un literatūras mazākumtautībām mācību grāmatās skolēnus aicina diskutēt par dzimumu lomām un sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Diemžēl citi dzimumu līdztiesības jautājumi, kas aplūkoti vadlīniju 2.3. nodaļā, nav pat iekļauti izglītības satura normatīvajos dokumentos un līdz ar to arī mācību grāmatās. Tomēr mācību grāmatās vajadzētu ietvert informāciju un rosināt diskusijas par dažādu tautu etniskajām, kultūras, paradumu, tradīciju, dzīvesveida, nodarbošanās, pasaules uzskatu (ietverot reliģisko uzskatu) atšķirībām.

Eksperti iesaka arī uzmanīgi vērtēt dažu mācību priekšmetu standartos iekļautās atšķirīgās normas zēniem un meitenēm. Īpaši tas attiecas uz sporta izglītības prasībām. Piemēram, sākumskolas pirmajās trīs klasēs sporta izglītības prasības zēniem un meitenēm ir vienādas, bet Pamatizglītības mācību priekšmetu standartā izvirzītas jau atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm: "prot patstāvīgi sastādīt un izpildīt kombinācijas ar priekšmetiem pēc izvēles (meitenēm – bumba, aplis, aukliņa, lenta; zēniem – hanteles; meitenes prot izpildīt kūleni uz priekšu, krustojot kājas, kūleni atpakaļ, pārejot pusšpagatā, zēni prot izpildīt kūleni uz priekšu no stājas uz rokām, lidojošo kūleni, kūleni uz priekšu un atpakaļ pār plecu." Šīm un citām atšķirīgajām prasībām nav objektīva pamatojuma. Arī citu valstu sporta izglītības standartu analīze liecina, ka parasti tajos netiek ietvertas atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm fiziskajā attīstībā.³⁰

²⁸ Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija.pdf

²⁹ Daudzveidība Latvijas mācību grāmatās. – Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.

³⁰ Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija.pdf

Uzmanība jāpievērš arī mājturības un veselības mācības (sociālo zinību mācību priekšmetā) saturam un to apguvei skolā. Šo mācību priekšmetu standartos un programmu paraugos nav atšķirīgu prasību zēniem un meitenēm. Mājturības standarts paredz, ka "izstrādājumu izgatavošanas tehnoloģiskā procesa apguvei skolā jāpiedāvā skolēnu izvēlei divas līdzvērtīgas programmas, kas atšķiras galvenokārt ar izstrādājumu izgatavošanai izmantojamo materiālu izvēli un to apstrādes īpatnībām". Tomēr realitātē vairumā skolu skolēni tiek orientēti, ka vienu programmu apgūst zēni, bet otru meitenes. Šāda orientēšana vērojama arī mācību grāmatās.³¹

Kā jau tika norādīts, skolotāji dzimumu stereotipus nostiprina, paši to neapzinoties. Vairāki pētnieki atzīst, ka skolās pastāv neformāla, bet spēcīga dzimumatšķirību ideoloģija.³² Šīs netiešās "mācības" sauc par **slēpto mācību programmu** (angliski *hidden curriculum*) – tā attiecas uz dzimumu lomām un dzimumu normām, kuru mācīšana nav iekļauta oficiālajā mācību plānā un kas tiek iemācītas, bieži vien to neapzinoties ne skolotājiem, ne skolēniem. Lielākoties šajās normās ir dzimumu stereotipi. Piemēram, viedoklis, ka izglītība sagatavo zēnus apmaksātam darbam, lai uzturētu ģimeni, bet meitenes – pirmkārt, rūpēm par bērniem un ģimeni un, tikai otrkārt, apmaksātam darbam, ir sastopams ne tikai ārvalstīs³³, bet arī Latvijā. Vai arī – ka meitenēm matematika un fizika padodas grūtāk, bet zēniem grūtāk padodas literatūra un valodas. (Varbūt tieši šī viedokļa rezultātu mēs varam redzēt Latvijas augstākajās mācību iestādēs, kur, piemēram, filoloģiju apgūst lielākoties meitenes, bet fiziku un matemātiku – zēni?)

Latvijas skolās netiek pietiekami aplūkoti un apspriesti jautājumi, kas saistīti ar dzimumu nelīdztiesību un tās cēloņiem, arī dzimumu lomas bieži vien tiek uztvertas kā nemainīgas. Gandrīz puse skolotāju, kas strādā skolā, nav domājuši par to, vai un kādā veidā mācību grāmatas attīsta skolēnu izpratni par dzimumu lomām. Turklāt 70% skolotāju uzskata, ka mācību grāmatās nav novērojami dzimumu lomu stereotipi.³⁴ Skolotāji,

³¹ Skat. iepriekšējo.

³² Connell R. W. *The Men and the Boys*. – Cambridge, Polity, 2000.

³³ Willis S. *Mathematics: From Constructing Privilege to Deconstructing Myths*. // *Gender In/Forms Curriculum*. Ed. Jane Gaskell and John Willinsk. – New York: Teachers College Press, 1995.

³⁴ Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija.pdf

mācību grāmatu autori un recenzenti ļoti bieži nav informēti par pētījumu rezultātiem, kas parāda šādu stereotipu atspoguļojumu grāmatās.

3. 2. Dzimumu lomu analīze mācību grāmatās: ieskats pētījumu rezultātos

Situācija pasaulē. Pateicoties daudzu valstu un starptautisku organizāciju iniciatīvai, jau kopš 60. gadu beigām daudzās pasaules valstīs ir veikti dažāda mēroga un apjoma pētījumi, lai gūtu vispārīgu priekšstatu par sastopamajiem aizspriedumiem un dzimumu stereotipiem mācību grāmatās, bērnu literatūrā un citos avotos, ar kuriem saskaras bērni un jaunieši. Katrā valstī ir atšķirīga pieredze, mācību grāmatu saturu, attēlotās situācijas un stereotipus parasti nosaka katras valsts vēsturiskais, kultūras, politiskais, ekonomiskais un sociālais konteksts.³⁵ Tomēr, neraugoties uz to, iepazīstoties ar daudzās pasaules valstīs veiktajiem pētījumiem dzimumu atšķirību jautājumā un ar šīm atšķirībām saistītajiem stereotipiem mācību grāmatās, materiālos ir konstatētas līdzīgas tendences – diemžēl sievietes un vīrieši ieņem atšķirīgu statusu un vietu sabiedrībā, sieviešu un vīriešu ieguldījums sabiedrības labā tiek vērtēts atšķirīgi un abiem dzimumiem dažādās jomās nav līdzvērtīgas iespējas.

Gandrīz visu pētījumu uzdevums ir objektīvi aprakstīt reālo situāciju, kāda sastopama mācību grāmatās un meklēt veidus, kā mācību materiālus varētu pilnveidot, lai tajos vīriešu un sieviešu atspoguļojums būtu līdzsvarotāks. Pārsvārā mācību grāmatu autoru un izdevēju pirmā reakcija, runājot par dzimumu stereotipisku atainojumu mācību grāmatās, ir noraidoša. Viņi uzskata, ka mācību grāmatas ir pilnīgi neitrālas dzimumu attēlojumā. Tikai iegūstot objektīvu informāciju par situāciju, skolotājiem ir vieglāk izprast nepieciešamību runāt par zēnu un meiteņu spējām un iespējām.

80. gadu sākumā *UNESCO* organizēja visaptverošus pētījumus dažādos pasaules reģionos (Ķīnā, Ukrainā, Norvēģijā, Francijā, Peru, Zambijā un citās valstīs), lai iegūtu objektīvu pārskatu par mācību grāmatās, bērnu grāmatās un bērnu žurnālos attēlotajām sieviešu un vīriešu lomām un

³⁵ Osler A. Still Hidden from History? The Representation of Women in Recently Published History Books. // Oxford Review of Education. – 1994. – Vol. 20, No. 2.

veicinātu sabiedrības un vadošo amatpersonu rīcību nepieciešamo pārmaiņu virzienā. Andrē Mišela, apkopojot šos pētījumus, ir secinājusi, ka ļoti bieži grāmatās ir stereotipisks, uz aizspriedumiem balstīts lomu attēlojums. Piemēram, daudzās pētījumā iesaistītajās valstīs jaunāko klašu grāmatās attēlotajiem zēniem ir neierobežotas karjeras iespējas, turpretī meitenēm lielākoties ir dota iespēja kļūt par "māmiņām".³⁶ Daudzās valstīs, līdzīgi kā Latvijā, aktuāls jautājums ir arī izmantotā valoda, gramatikas formas un atšķirīgie vārdi sieviešu un vīriešu dzimtē.

Situācija Latvijā. Latvijā pirmais pētījums par dzimumu lomu attēlojumu mācību grāmatās tika veikts 2002. gadā³⁷, bet nākamais – 2005. gadā³⁸. Mācību grāmatas gan pasaulē, gan Latvijā tiek pētītas arī no etnisko, politisko un kultūras stereotipu aspekta. Nozīmīgs pēdējā laika pētījums ir Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra pētījuma ziņojums "Daudzveidība mācību grāmatās",³⁹ kura mērķis bija noteikt, vai mācību grāmatas ataino Latvijas sabiedrības multietnisko iedabu un vai tajās ir ievēroti multikulturālisma principi. Minēti pētījumi un to secinājumi izmantoti arī par pamatu, sagatavojot šīs vadlīnijas un ieteikumus mācību grāmatu autoriem.

2005. gadā veiktajā pētījuma tika konstatēts, ka gan agrāk, gan no 2002. līdz 2005. gadam izdotajās mācību grāmatās vērojama tendence krasi nodalīt sieviešu un vīriešu dzimumu lomas, taču atsevišķās jaunajās mācību grāmatās vērojama arī laba prakse šo jautājumu aplūkošanā. Abos pētījumos galvenā kritika un ieteikumi ir veltīti tam, lai tiktu analizēti mācību grāmatās parādītie priekšstati par sieviešu un vīriešu lomām; lai abu dzimumu skolēniem netiktu iemācītas tradicionālās dzimumu lomas, bet palīdzētu viņiem saskatīt jaunas iespējas izglītības, profesijas izvēlē vai ģimenes dzīvē. Diemžēl pašlaik, analizējot mācību grāmatu attēlus un tekstus, konstatēti dzimumu stereotipi māsaimniecībā, mācību darbā, nodarbēs brīvajā laikā un profesionālajā sfērā. Turklāt biežāk tekstos un attēlos tiek parādīti vīrieši (attēlos skaita ziņā vīrieši attēloti gandrīz divas reizes biežāk, tekstos minēti pat trīs reizes biežāk).

³⁶ *Michael A. Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks.* – Paris: UNESCO, 1986.

³⁷ *Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā.* – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002.

³⁸ *Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums.* – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_l_situacija.pdf

³⁹ *Daudzveidība mācību grāmatās.* – Rīga, Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.

Grāmatu tekstos sievietēm skaitliski vairāk tiek norādīts ģimenes statuss, un sievietes vairāk nekā vīrieši tiek minētas saistībā ar ģimeni, vīrieti un uzsverot radniecību. Tas ļauj secināt, ka grāmatās vairāk tiek uzsvērta tradicionālajos priekšstatos pieņemtā sievietes mātes loma ģimenē. Arī runājot par mājas darbiem, gan tekstos, gan attēlos novērojama tendence, ka dažādus mājsaimniecības darbus veic sievietes. Izplatītākie mājsaimniecības darbi ir pārtikas sagatavošana, bērnu aprūpe un apģērba kopšana un veidošana. Mācību grāmatas arī nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas maz vērojamas. Mācību grāmatās tiek uzsvērta arī sievietes kā aprūpētājas, uzkopējas un bērnu audzinātājas loma. Salīdzinājumā ar sievietēm vīrieši mazāk tiek parādīti, veicot mājas darbus, taču viņiem tiek piedāvāts plašāks darbības jomu loks mājsaimniecībā: rūpējoties par bērniem (tomēr skaitliski mazāk nekā sievietes), iegādājoties un sagatavojot pārtiku (skaitliski mazāk nekā sievietes), rūpējoties par mājdzīvniekiem, strādājot dārzā un tīrumā u. c. Profesionālajā jomā kopumā vīriešu kā profesiju pārstāvju ir daudz vairāk nekā sieviešu gan attēlos, gan teksta materiālā. Parādās tendence, ka vīrieši lielākoties tiek saistīti ar profesionālo jomu, bet sievietes – mājsaimniecības darbiem.

Turklāt dominē stereotipiskais “sieviešu” un “vīriešu” profesiju dalījums – sievietes lielākoties tiek attēlotas kā pedagoģes, bet vīrieši galvenokārt tiek parādīti kā militārajai sfērai, politikai un vadītāju jomai piederīgi. Tā rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par mūsdienu karjeras iespēju daudzveidību.

4. Kritēriji mācību grāmatu analīzei

Mācību grāmatu analīzes jomas, kontroljautājumi

Izglītības un zinātnes ministrijas Izglītības satura un eksaminācijas centra mācību grāmatu vērtēšanas nolikuma pamatprasība ir šāda:⁴⁰

⁴⁰ Valsts pamatzglītības standartam un valsts vispārējās vidējās izglītības standartam atbilstošu mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikums. Apstiprināts ar IZM 2003. gada 12. maija rīkojumu Nr. 213.

“Mācību grāmatā (komplektizdevumā) ir respektēti LR Satversmē un citos tiesību aktos paustie cilvēka tiesību, t. sk. bērna tiesību, rasu, tautību un dzimumu līdztiesības, pamatprincipi.”

Tātad, ja kāda mācību grāmata tieši un atklāti paudīs dzimumu nevienlīdzību, tā netiks akceptēta izmatošanai skolā. Tomēr dzimumu līdztiesības/nelīdztiesības aspekts mācību grāmatās var izpausties gan tiešā, gan netiešā veidā. Tādēļ dzimumu līdztiesības nodrošināšanas aspekts jāpatur prātā dažādos grāmatas tapšanas posmos – izvēloties mācību saturu un tekstu, izstrādājot mācību uzdevumus, veidojot grāmatas dizainu utt.

Vadlīnijas piedāvā iespējamās novērtēšanas jomas un kontroljautājumus. Jomas, kurās analizējams dzimumu līdztiesības/nelīdztiesības aspekta atspoguļojums, ir šādas: mācību saturs, mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle, mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūra, ilustrācijas, zīmes), mācību uzdevumi, valoda, grāmatas dizains.

Mācību grāmatas novērtēšanā tiek piedāvāti nosacīti trīs līmeņi: optimāls, zems vai augsts.

- *Zems, nepietiekams līmenis* – grāmatā satopami dzimumu stereotipi.
- *Optimāls* – mācību grāmata ir dzimumneitrāla, sniedz taisnīgu un līdztiesīgu priekšstatu par abiem dzimumiem.
- *Augstu vērtējamas mācību grāmatas*, kurām ir sociāli pārveidojoša loma, kuras parāda abus dzimumus nestereotipiskās, netradicionālās lomās, tādējādi veicinot jaunu un mainīgu dzimumsociālo lomu apguvi, izpratni par līdztiesīgām tiesībām un iespējām.

Turpmākajā tekstā doti mācību grāmatu analīzes jomām atbilstoši kontroljautājumi, jomu apraksti un, balstoties uz Latvijā veiktajos pētījumos gūto pieredzi, ieteikumi, kam pievērst uzmanību mācību grāmatas tapšanas un vērtēšanas gaitā. Topošās grāmatas novērtējumam izmantojama arī grāmatu analīzes tabula, kurā parādīts, kā izpaužas zems, optimāls/neitrāls vai augsts/dzimumjūtīgs līmenis katrā jomā.

2. attēls

Grāmatu analīzes jomas un kontroljautājumi

	Joma	Kontroljautājumi
1)	Mācību saturs	Kā mācību grāmatā tiek veicināta izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām?
		Kā mācību grāmatā tiek atspoguļoti vēsturiskie procesi un personības?
		Kā mācību grāmatā tiek attēlota dažādu tautu dzīves vide, dzīvesveids, nodarbošanās?
		Kā raksturotas mācību, darba, tūrisma iespējas ārzemēs?
		Kādu kultūras vērtību un tradīciju izpratne tiek veicināta?
2)	Mācību un daiļliteratūrstekstu izvēle	Kas ir mācību grāmatā ietvertu tekstu avoti?
		Cik aktuāla un nozīmīga ir sniegtā informācija?
		Kas garantē informācijas ticamību? (aktualitāte, autentiskums, atsauces uz autoritāti informācijā)
		Kā saturs atbilst skolēnu interesēm?
		Kāds ir izvēlēto tekstu autoru dzimums?
3)	Mācību grāmatās ietvertais vēstījums (informācija, daiļliteratūra, ilustrācijas, zīmes)	Kāds ir darbojošos personu (vīriešu un sieviešu) skaits rakstītajā tekstā?
		Kāda ir dzimumu reprezentativitāte (skaits) ilustrācijās?
		Kāds ir attēloto bērnu un pieaugušo izskats un apģērbs?
		Kāds ir mācību grāmatā aprakstīto un attēloto personu statuss ģimenē?
		Kāds ir mājsaimniecības darbu un pienākumu sadalījums ģimenē?
		Kā skolēni ir iesaistījušies mācību darbībā?
		Kādas profesijas raksturotas un attēlotas mācību grāmatā, kāds ir aprakstīto un attēloto profesiju pārstāvju dzimums?
		Kā mācību grāmatā atspoguļotas cilvēku intereses un nodarbes brīvajā laikā?
		Kā mācību grāmatā atspoguļota sieviešu un vīriešu sociālā funkcionēšana un mijiedarbība?

4)	Mācību uzdevumi	Kādi mācību uzdevumi un apguves formas iekļautas mācību grāmatā? Kā tiek vērtēts skolēnu darbs?
5)	Valoda	Vai mācību grāmatas valoda ir dzimumneitrāla?
6)	Dizains	Vai mācību grāmatas dizains neizmanto un nereproducē dzimumu stereotipus?

1) Mācību saturs

Izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām

Cilvēktiesības – pamatbrīvības, pienākumi un uzvedības normas, kas nodrošina cilvēces pastāvēšanu un mēģina uzlabot apstākļus katram indivīdam un visiem kopumā. Parasti tās tiek garantētas ar likumu un starptautisko konvenciju palīdzību. Apvienoto Nāciju Organizācija 1948. gadā izstrādāja Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju. Tā ietver personas tiesības uz dzīvību, brīvību, izglītību un vienlīdzību likuma priekšā, uz pārvietošanās, ticības, biedrošanās un informācijas apmaiņas brīvību, uz pilsonību. Eiropas Cilvēktiesību konvencija (1950) un tai pievienotie protokoli līdzās jau minētajām tiesībām ietver arī indivīda tiesības uz privāto un ģimenes dzīvi, tiesības veidot ģimeni un radīt pēcnācējus, tiesības uz līdztiesību un diskriminācijas izskaušanu.⁴¹

Informāciju par cilvēktiesību un dzimumu līdztiesības jautājumiem būtu jāsniedz ne tikai "Cilvēka un sabiedrības" jomas mācību grāmatās, bet arī citu mācību priekšmetu grāmatās. Svarīgi, lai skolēnus ne tikai iepazīstinātu ar dzimuma diskriminācijas, tiesību un iespēju jēdzieniem, bet arī viņus rosinātu izteikt savu pieredzi un viedokli, diskutēt par minētajiem dzimuma diskriminācijas faktiem.

Vēsturisko procesu un personību atspoguļojums

Dzimumu līdztiesības jautājumi ir saistīti arī ar pieeju vēstures mācīšanai – ja tā tiek pasniegta kā stāsts par personībām, tad pārsvarā tā ir vīriešu vēsture. Pētījumos konstatēts paradokss: vēstures grāmatā ir teksti par sieviešu vietu un lomu jauno laiku vēsturē, par sieviešu kustību Latvijā

⁴¹ The Applications of Human Rights to Reproductive and Sexual Health: A Compilation of the Work of the European Human Rights System. – Warsaw: Central and Eastern European Women's Network for Sexual and Reproductive Health and Rights, 2002.

19. gadsimtā, tomēr, veicot kvantitatīvo analīzi, atklājas, ka ilustrācijās attēloto personu skaita ziņā vīrieši pārstāvēti gandrīz trīs reizes vairāk.

Dažādu tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās attēlojums. Kultūras vērtību un tradīciju izpratne

Dažādu tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās un kultūras vērtību attēlojumā nereti sastopama vienpusība. Būtu jāpievērš uzmanība tekstā un ilustrācijās izmantotajiem folkloras un etnogrāfijas materiāliem. Pētījumi liecina, ka mācību grāmatās latviešu valodā trešā daļa cilvēku attēloti tikai tradicionālajā tautastērpā. Tradicionālā kultūra ir būtiska, tomēr vienlaikus piedāvā arī patriarhālu uzskatu sistēmu, kur ir izteikts sadalījums sieviešu un vīriešu darbos un pienākumos. Ieteicams, izvēloties ilustrācijas un citātus, novērtēt tajos ietverto slēpto ziņu. Vēlama analītiska informācija par vīriešu un sieviešu stāvokli katrā valstī, parādot gan katra dzimuma iespējas, gan ierobežojumus, gan draudus.

2) Mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle

Mūsdienu mācību grāmatām raksturīgi, ka saturu mazāk veido autoru sacerēts vienlaidu teksts, didaktisks stāsts, bet ir citēti arī dokumenti, teksti no uzziņu literatūras, plašsaziņas līdzekļiem. Svarīgi novērtēt, cik aktuāla abiem dzimumiem ir mācību grāmatā iekļautā informācija, vai notikumi un fakti netiek interpretēti no viena dzimuma perspektīvas, vai personību raksturojumi nebalstās uz dzimumu stereotipiem, piemēram, par politiķi vīrieti tiek stāstīts, ka viņš nodarbojas arī ar sportu, bet politiķe labi gatavo, audzina bērnus.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatas nepilnīgi atspoguļo vidi, kādā skolēni dzīvo ikdienā. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šīs pārmaiņas maz vērojamas. Dati liecina, ka daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, taču mākslinieki atspoguļo tipisku ģimeni un arhaisku pienākumu dalījumu ģimenē. Tekstus kopumā vairāk ilustrē ar statistiskiem portretiem, mazāk atspoguļojot abu dzimumu pārstāvjus darbībā, savstarpējā saskarsmē. Vēlams, lai mācību materiāla saturs un uzbūve atklātu daudzveidīgus sieviešu un meiteņu darbības (attiecību) veidus un iespējas, piemēram, diferencēti atspoguļojot viņu aktīvo lomu, parādot vīriešus un zēnus netradicionālās darbībās.

Viena no izglītošanās jomām, kur būtu īpaši jādomā par dzimumu stereotipiem, ir valodu mācību grāmatas. Apgūstot svešvalodu, daudz tiek izmantoti attēli. Tie nekļūdiģi jāatpazīst, lai netiktu pārprasta vārda semantiskā nozīme. Vārda nozīmes skaidrošanā ierasts balstīties uz savai paaudzei zināmām, nereti stereotipiskām jēdziena izpausmēm. Tādā veidā stereotipi tiek pārnesti uz nākamo paaudzi. Izplatīts dzimuma stereotipu avots svešvalodu mācību grāmatās ir arī didaktiskie dialogi.

Būtu jāpievērš uzmanība arī mācību grāmatā iekļauto tekstu autoru dzimumu sadalījumam. Pētījumi liecina, ka lielākā daļa teksta autoru ir vīrieši, piemēram, literatūras mācību grāmatā 4. klasei 17 tekstu autori ir vīrieši, 7 sievietes. 6. klases literatūras mācību grāmatā attiecīgi – 14 vīrieši, 2 sievietes. Vēlams, lai skolēni varētu iepazīties ar abu dzimumu personu sacerējumiem. Būtu ideāli, ja teksti, kuru autores ir sievietes, kvalitatīvi papildinātu saturu, sniegtu citu notikuma perspektīvu.

Vēstures, dabas zinātņu grāmatās ievērojamo personu vidū vēlams parādīt arī sievietes. Līdzīgi būtu ieteicams pievērst uzmanību, ko citē, uz kādām autoritātēm tiek dotas atsauces tekstos. Arī mākslas jomas mācību grāmatās būtu jāpievērš vērība izvēlēto tekstu un mākslas darbu reprodukciju autoru dzimumam.

3) Mācību grāmatās ietvertais vēstījums

Pievērsoties mācību grāmatā ietvertā vēstījuma analīzei, ar to saprotam tekstu plašākā nozīmē – gan informatīvi teksti, gan daiļliteratūra, gan attēli, gan zīmes. Tomēr daži aspekti novērojami gan attēlos, gan rakstītajā tekstā, citi tikai vienā veidā.

Darbojošās personas (vīriešu un sieviešu skaits) rakstītajos tekstos un ilustrācijās

Novērtēšanā būtu jāpievērš uzmanība grāmatā attēloto un minēto vīriešu/zēnu un sieviešu/meiteņu skaitam. Jāņem vērā arī cilvēciskotu, pēc dzimuma sadalītu attēloto dzīvnieku un priekšmetu skaits. Visos līdz šim veiktajos pētījumos konstatēts, ka gandrīz visās mācību grāmatās (ar dažiem izņēmumiem) tekstā minēto un ilustrācijās parādīto vīriešu skaits ir lielāks nekā sieviešu. Atsevišķu priekšmetu grāmatās vīriešu skaits pat līdz trijām reizēm pārsniedz sieviešu skaitu.

Dzimumu reprezentativitāte

Grāmatas tapšanā būtu jāpievērš uzmanība attēloto un minēto vīriešu/ zēnu un sieviešu/meiteņu skaitam. Visos līdz šim veiktajos pētījumos konstatēts, ka gandrīz visās mācību grāmatās (ar dažiem izņēmumiem) tekstā minēto un ilustrācijās parādīto vīriešu skaits ir lielāks nekā sieviešu. Atsevišķu priekšmetu grāmatās vīriešu skaits pat līdz trijām reizēm pārsniedz sieviešu skaitu.

Izskats un apģērbs

Būtiski noteikt, vai mācību grāmatā attēlotajiem bērniem un pieaugušajiem ir dzimumstereotipisks izskats un apģērbs, kas reizēm neatbilst mūsdienās raksturīgajam ģērbšanās stilam. Pretēji ikdienā novērojamajam gandrīz puse sieviešu mācību grāmatās tiek attēlotas garos svārkos un tikai piektā daļa biksēs. Tādēļ svarīgi, lai zēniem un meitenēm attēlotais apģērbs būtu funkcionāls un konkrētajai darbībai, situācijai atbilstošs.

Rakstura īpašības, uzvedība

Konstatēts, ka mācību grāmatu autori, aprakstot zēnus un meitenes, izmanto, viņuprāt, atbilstošākās rakstura īpašības un iezīmes, kas ļoti bieži atbilst tradicionālajiem dzimumu lomu stereotipiem. Līdz ar to meitenēm biežāk tiek atstāta pasīvas vērotājas vai līdzpārdzīvotājas loma, bet zēni ir aktīvāki, atvērtāki jaunai pieredzei. Būtiski ir, tieši kuras uzvedības formas un nodarbes tiek piedēvētas meitenēm vai sievietēm un zēniem vai vīriešiem, vai tās tiek pretstatītas. Kādās spēlēs piedalās meitenes un zēni, vai, piemēram, meitenes piedalās t. s. zēnu spēlēs un otrādi, kā tiek attēlotas pašas spēles – vai meiteņu spēles tiek attēlotas kā vienlīdz interesantas ar zēnu spēlēm. Svarīgi arī tas, kurš – meitene vai zēns – ir līderis un cik bieži. Vēlams, lai uzvedība un raksturs tiktu saistīti ar personības unikalitāti un netiktu attiecināti un vispārināti kā dzimumam raksturīga iezīme, vēl vairāk – lai grāmatā tiktu attēlota sieviešu un vīriešu uzvedība, kas ļauž dzimuma stereotipus.

Gan vīrieši, gan sievietes mācību grāmatā jāparāda vispirms kā indivīdi ar savām vajībām un stiprajām pusēm, nevis tikai kā tipiski vīrieši un sievietes. Jāparāda, ka sievietēm un meitenēm piemīt tās pašas īpašības, intereses un ambīcijas kā zēniem un vīriešiem. Rakstura īpašības, kas tradicionāli tiek vērtētas kā vīrišķīgas – pārliecība par saviem spēkiem, iniciatīva,

drosme – jāatkļāj kā nozīmīgas arī sievietēm. Rakstura īpašības, kas tradicionāli tiek vērtētas kā sievišķīgas – maigums, iejūtība, emocionalitāte – jāparāda kā nozīmīgas arī vīriešiem. Gan puīši un vīrieši, gan meitenes un sievietes jāparāda kā neatkarīgas, aktīvas, spēcīgas, drosmīgas, pārliecinātas, uzstājīgas un veiksmīgas personas. Visām personām jāspēj domāt loģiski, risināt problēmas un pieņemt lēmumus. Reizēm vīrieši jāattēlo kā nobijušies, nedroši un nepārliecināti, savukārt sievietes – uzbrūkošas, agresīvas un dusmīgas. Noteikti jāizvairās no stereotipiem loģisku un objektīvu vīriešu un emocionālu un subjektīvu sieviešu attēlojumiem. Aprakstos gudrākajai, drosmīgākajai, veiksmīgākajai personai tikpat bieži kā vīrietim ir jābūt arī sievietei. Ilustrācijās garākajai, spēcīgākajai un aktīvākajai personai tikpat bieži kā vīrietim ir jābūt arī sievietei.

Statuss ģimenē

“Statuss” tulkojumā no latīņu valodas nozīmē “stāvoklis”, tas ir pazīmju kopums, kas raksturo personas tiesisko stāvokli sabiedrībā vai sociālajā struktūrā. Ar statusu ģimenē saprot personas iespējas un tiesības pieņemt lēmumus, kas skar ģimenes locekļus. Tie ir lēmumi par ģimenes budžetu, veicamajiem pienākumiem, piedalīšanos ārpusģimenes aktivitātēs, brīvā laika pavadīšanu u. c.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatās sievietes vairāk tiek minētas saistībā ar ģimeni. Piektajai daļai daļai jeb 20% no tekstā minētajām sievietēm tiek norādīts viņas statuss ģimenē, uzsverot radniecību, – māte, māsa, sieva. Vīriešu statuss ģimenē tiek norādīts tikai divdesmitajai daļai jeb 5% no minētajiem. Turklāt īpaši jaunāko klašu grāmatās sievietēm biežāk nekā vīriešiem vārda vietā tiek minēts viņas statuss ģimenē – māmiņa, vecmāmiņa.

Mācību grāmatas tekstam jāatspoguļo sievietes un vīrieši dažādās situācijās, uzsverot abu dzimumu vienādo atbildību un pienākumus ģimenē. Jāizvairās no tekstiem, kas noteiktās situācijās sievietes un vīriešus attēlo atbilstoši stereotipiskajiem uzskatiem kā lēmumu pieņēmējus, situācijas noteicējus vai pasīvā, pakārtotā vai atkarīgā statusā. Piemēram, situācija, kad ģimenē ir slimi bērni. Ir jāpieņem lēmums, vai saukt ārstu, kādas zāles bērnam dot, kādu terapiju izvēlēties. Tradicionāli tiek uzskatīts, ka to vislabāk zina sieviete. Tomēr mīlošam tētim tikpat ļoti rūp bērnu veselība,

tādēļ arī viņš prātis pieņemt pareizus lēmumus. Šajā gadījumā noteikti jāizvairās no vīrieša kritizēšanas vai pieņemtā lēmuma apšaubīšanas, pat ja sieviete būtu rīkojusies citādi vai noteiktas darbības viņai padotos veiklāk, jo vīrietim attiecīgās prasmes var izveidoties tikai no personīgās pieredzes.

Mājsaimniecības darbi un pienākumi ģimenē

Centrālā statistikas pārvalde, pētot Latvijas iedzīvotāju laika izmantojumu, ar mājsaimniecības darbiem saprot šādas aktivitātes:

- uztura gatavošanu un trauku mazgāšanu;
- dzīvesvietas tīrīšanu, kopšanu, kā arī citas darbības saistībā ar dzīves vietas uzturēšanu;
- veļas mazgāšanu, gludināšanu;
- rokdarbus, apģērba izgatavošanu, kopšanu;
- dārza darbus;
- dzīvnieku/putnu kopšanu;
- celtniecību, pārbūvi un remontdarbus;
- iepirkšanos un pakalpojumu izmantošanu;
- bērnu aprūpi (fizisku aprūpi un uzraudzību, mācīšanu, rotaļas, sarunas u. c.);
- palīdzību pieaugušajiem ģimenes locekļiem.

Pētot iedzīvotāju laika izmantojumu, mājsaimniecības darbi un ģimenes aprūpe ir pozīcija, kur vērojama vislielākā patērētā laika atšķirība: sievietes mājsaimniecības darbiem un ģimenes aprūpei nedēļā velta 25 stundas 9 min., vīrieši – 12 stundas 6 min. Šī atšķirība saglabājas arī nodarbināto iedzīvotāju laika izmantojumā: 21 stundas 53 min. sievietēm un 10 stundas 2 min. vīriešiem.

Pētījumos konstatēts, ka mācību grāmatās sievietes biežāk nekā vīrieši tiek parādītas, veicot tādas mājsaimniecības darbus kā bērnu aprūpe, pārtikas sagatavošana, apģērba kopšana. Vīrieši vairāk tiek parādīti tikai kā naudas pelnītāji, vai rūpējoties par mājdzīvniekiem, veicot remontdarbus mājās, strādājot tīrumā un malkas sagādē. Darbu sadalījums atbilst sabiedrībā valdošajiem stereotipiem par sievietes un vīriešu pienākumu sadali mājsaimniecībā.

Uzmanība jāpievērš arī tam, cik aktuāli ir atspoguļotie pienākumi. Reālajā dzīvē mājsaimniecībā ienāk tehnika, kas maina darbošanās veidus un tradicionāli lietotos priekšmetus, bet mācību grāmatās šis pārmaiņas vērojamas minimāli. Tiek veidota aina, it kā malkas sagāde un mājokļa celšana patiešām būtu aktuālākās un tipiskākās vīriešu ikdienas nodarbes. Līdzsvarota un taisnīga mājsaimniecības un ģimenes darbu sadale radītu sievietēm un vīriešiem līdzvērtīgākas iespējas arī ārpus ģimenes jomās, tādēļ, lai jau skolas vecumā nevirzītu zēnus un meitenes uz stereotipisku pienākumu sadali un veikšanu mājās, ilustrācijām jāparāda sievietes un vīrieši dažādās nodarbēs atbilstoši mūsdienu tehnoloģijām arī netipiskās jomās, izvairoties no tradicionālu un uz patriarhāliem principiem balstītu klišeju atkārtošanas.

Dzimumu stereotipi parādās arī vecāku lomās: mātes loma ir saistīta ar emocionālo atbalstu, ikdienas darbiem, tēvs sniedz informāciju, attīsta intelektuāli.

Profesionālās aktivitātes

Profesija ir specialitāte, nodarbošanās, kas prasa noteiktas zināšanas un iemaņas. Tas ir eksistences līdzekļu iegūšanas pamats. Latvijas iedzīvotāju uzskati par profesiju piemērotību sievietei vai vīrietim spilgti parāda dzimumiem piedēvētās lomas. Bērnodrāža audzinātājas, mājsaimnieces, sekretāres un medmāsas profesijas 75–90% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskata par sievietei piemērotām profesijām, savukārt militārpersonas, celtnieka, policista, liela uzņēmuma vadītāja, baņķiera profesijas 50–90% aptaujāto uzskata par vīrietim piemērotām.

Pētījums par dzimumu lomu attēlojumu mācību grāmatās parāda, ka darbs ārpus mājas ir vīriešu joma, no fiksēto personu kopskaita vīrieši kopumā ir 63%. Grāmatu veidotāji vīriešiem valdnieku, lēmumu pieņēmēju un politiķu sfērā ir atvēlējuši milzīgu pārsvaru – 179 vīrieši, 18 sievietes. Vīrieši dominē arī zinātnieku, pētnieku, jūrasbraucēju, reliģisko darbinieku, literātu, mākslinieku, arhitektu, militāristu, šoferu, celtnieku, fabrikas strādnieku profesiju attēlojumā. Pozitīvas iezīmes vērojamas ārstu, skolotāju un treneru sfērā, kur sieviešu pārsvars ir tikai nedaudz lielāks. Medmāsas un stjuartes darbu mācību grāmatās veic tikai sievietes. Rezultātā skolēni iegūst ierobežotu un vienpusīgu priekšstatu par mūsdienu karjeras iespēju daudzveidību.

Lai izvairītos no tālākas profesiju segregācijas pēc piemērotības vienam dzimumam, mācību grāmatā sniegtajam attēlojumam jābūt iespējami dažādam, atklājot sievietes un vīriešus gan tipiskās, gan netipiskās profesijās. Tas ļautu izvairīties no skolēnu izvēles ierobežošanas, pieņemot lēmumu par savu nākotnes profesiju, un ievirzīšanas dzimumam stereotipiski piedēvētajās profesijās.

Mācību darbības

Tās ir darbības mācību procesā, kas saistītas ar prasmju un iemaņu apgūšanu, kas noderīgas noteiktu profesionālo, mājsaimniecības, ģimenes aprūpes un citu darbību veikšanai.

Pētot grāmatu attēlus, līdzīgi kā profesionālajās aktivitātēs, iezīmējas tendence, ka meitenes veic vairāk pasīvu darbību, zēni – aktīvas. Piemēram, meitene tur pulksteni, zēns griež rādītājus; zēns nosaka virzienu pēc kompasa un kartes, meitene skatās; zēns ar tauriņu ķeramo tīklu iet pa priekšu, meitene, nesot kastīti, seko; zēns tur karti un kompasu un rāda virzienu, meitene skatās. Kopumā konstatēts, ka mācību grāmatās zēni vairāk attēloti tehnoloģiju un zinātņu pamatu jomā, savukārt meitenes vairāk raksta, pieraksta, lasa. Mācību grāmatu autoriem ir tendence meitenes nedaudz biežāk nekā zēnus attēlot rotaļās, bet zēnus biežāk nekā meitenes mācību nodarbēs.

Veidojot mācību satura ilustrācijas, jāseko, lai attēli un raksturojumi būtu līdzsvaroti, nepiedēvējot zēniem aktīvo un meitenēm pasīvo lomu, neattēlojot vīriešus kā dažādu profesiju pārstāvjus, sievietes kā mājsaimnieces. Vērtējot mācību grāmatu, var pievērst uzmanību, kuri bērni vairāk tiek attēloti rotaļājoties, kuri – mācību nodarbēs.

Intereses, nodarbes brīvajā laikā

Pētījumos konstatēts, ka dziedāšana, dejošana, instrumentu spēlēšana; ēšana, dzeršana, svētku svinēšana; tūrisms, velosports, slēpošana; ogošana, sēņošana, puķu lasīšana un pasīvā atpūta vienlīdz raksturīgas gan vīriešiem, gan sievietēm. Rotaļas, komandu sporta spēles; individuāla nodarbošanās ar sportu un makšķerēšana un medišana, spriežot pēc mācību grāmatu attēliem, raksturīga pārsvarā vīriešiem, sievietes vairāk nekā vīrieši nodarbojas ar mājdzīvniekiem. Vērtējot dažādu priekšmetu attēlojumu, īpaši minams dators. Ne vienmēr iespējams nošķirt, kad tā ir

profesionāla aktivitāte, kad brīvā laika nodarbe, taču atklāts izteikts vīriešu pārsvars darbā ar datoru. Līdzīgi vīriešu pārsvars konstatējams, darbojoties ar videokameru, mikroskopu, mašīnām, motociklu, karogu. Sievietes vairāk izmanto lelles, mīkstās rotaļlietas, kosmētiku, spogulīti, traukus, ēdienu gatavošanas ierīces.

Sociālā funkcionēšana un mijiedarbība

Sociālā mijiedarbība ir jebkāda veida indivīdu saskarsme. Lielākā daļa cilvēku dzīves sastāv no viena vai cita veida mijiedarbības, tā attiecas gan formālām, gan neformālām situācijām, kad cilvēki satiekas, piemēram, formāla saskarsme notiek skolas klasē, neformāla ir cilvēku saskarsme uz ielas vai ballītē. Sociālajā mijiedarbībā cilvēki reaģē uz apkārtējo cilvēku gaidām, tādējādi orientējoties sabiedrības vai grupas normās un vērtībās. Sociālās saskarsmes aspekts ir nozīmīgs mūsdienu izglītībā. Ja daļa no bērniem dzīvo nepilnās ģimenēs, tad mācību grāmatai kā spēcīgam medijam vajadzētu rādīt iespējami daudz dažādu sociālās mijiedarbības modeļu.

Veidojot mācību grāmatas, jāseko, lai abi dzimumi būtu vienlīdz aktīvi sociālās mijiedarbības dalībnieki, lai visās mijiedarbības formās (piemēram, sporta un komandu spēlēs, biznesa sanāksmē, gatavojoties svētkiem, tūrismā, mācoties utt.) būtu meiteņu un zēnu, sieviešu un vīriešu līdzsvars.

4) Mācību uzdevumi

Analizējot mācību komplektu, vajadzētu novērtēt, vai netiek izvirzītas atsevišķas, atšķirīgas prasības zēniem un meitenēm. Mācību uzdevumiem vajadzētu nodrošināt iespēju apgūt mācību saturu atbilstoši katra skolēna mācīšanās stilam, attīstot analīzes spējas un kritisko domāšanu.

Kā laba prakse vērtējami arī uzdevumi, kuri rosina skolēnus diskutēt par dzimuma lomām, analizēt, izteikt savu viedokli.

Vēlams, lai mācību grāmatā pēc teksta būtu doti jautājumi, provokatīvi apgalvojumi diskusijai, kas rosinātu skolēnus saskatīt diskriminācijas izpausmes, meklēt risinājumus.

Vairums zēnu kopš mazotnes ir virzīti uz sacensību, konkurenci. Viņiem mācīts neizrādīt nevarību, neprasmī. Zēni būs vairāk gatavi veikt uzdevumus, kas virzīti uz sacensību, konkurenci, savukārt grupu darbs, kas

paredz atbildības dalīšanu, padoma lūgšanu un sniegšanu, attīstīs viņiem jaunas prasmes. Tādēļ mācību grāmatai vajadzētu piedāvāt daudzveidīgas mācību satura apguves formas. Grupu darba uzdevumos jāpievērš uzmanība lomu aprakstiem, lai tajos nebūtu stereotipu, lai dalījums grupās nenotiktu pēc dzimuma, bet pēc darba veikšanai nepieciešamo prasmju principa. Katra skolēna pašapziņas veidošanā liela nozīme ir savstarpējam vērtējumam un pašvērtējumam. Mācību grāmatai vajadzētu piedāvāt kritērijus un uzdevumus pašpārbaudei.

Kā liecina pētījumi, dažādas uzvedības stratēģijas indivīdi iemācās no ikdienas situācijām. Priekšstatī par to, kā būtu jāuzvedas zēniem un kā meitenēm, tieši ietekmē zēnu un meiteņu uzvedību. Piemēram, pētot zēnu un meiteņu konfliktu risināšanas stratēģijas, atklājās, ka meitenes konfliktsituācijas parasti risina sarunu ceļā un meklējot kompromisu, turpretī zēni biežāk izvēlas fiziska spēka vai draudu lietošanu.⁴² Tas lielā mērā skaidrojams ar zēniem un meitenēm raksturīgajām spēlēm un rotaļām. Mūsdienu sabiedrībā meitenes jau agrā vecumā apgūst dažādas lomu spēles, viņu rotaļas vairāk orientētas uz sadarbību. Savukārt zēni mūsdienu kultūrā tiek iesaistīti rotaļās, kas veidotas pēc sacensības principa. Tādēļ mācību grāmatu sastādītājiem un recenzentiem būtu jāraugās, lai visās mācību grāmatās skolēniem vienlīdz lielā mērā tiktu uzdoti gan sadarbību veicinoši uzdevumi, gan uzdevumi, kuru izpildē tiek veicināta sacensība.

5) Valoda

Valoda un sabiedrība atspoguļo viena otru. Cenšanās izvairīties no dzimumu aizskarošas valodas un izpratne par dzimumneitrālas valodas lietošanu ir saistīta ar izpratni par dzimumu sociālo lomu pārmaiņām mūsdienu sabiedrībā.

Analizējot valodu no dzimumu līdztiesības aspekta, būtu jāpievērš uzmanība, lai lietotā terminoloģija neietver dzimumsegregāciju, kā, piemēram, pirmskolas izglītības programmas sadaļā "Bērnu attīstības raksturojums no 0–7 gadiem", kur dažos izteikumos konstatēta vārda

⁴² Black K. Gender Differences in Adolescents' Behaviour During Conflict Resolution Tasks With Best Friends. // Adolescence. – Fall, 2000.

“vecāki” aizstāšana ar vārdiem “māte”, “māmiņa”. To iespējams interpretēt kā stereotipisku pieņēmumu par mātes īpašo lomu bērnu audzināšanā un tēva lomas mazināšanu.

Jāvērtē, vai informatīvajos tekstos tiek lietota emocionāli neitrāla literārās valodas leksika (netiek lietota sarunvalodas leksika, nosaucot dzimumus (piemēram, “bāba”, “vecis”, “vecene”), nevajadzīgi deminutīvi), informācijā nemotivēti netiek norādīts personas dzimums.

Analizējot mācību grāmatu valodu no dzimumu līdztiesības aspekta, jāņem vērā, ka cilvēkiem ir atšķirīgs valodas uztveres līmenis, jūtīgums. Tas, ko viens vispār nepamanīs, citam traucēs uztvert saturu. Dzimumneitrāla valoda mazina nevajadzīgu temata saistišanu ar domu par konkrētu dzimumu un ļauj koncentrēties uz to, ko cilvēki dara, nevis to, kuram dzimumam viņi pieder. Nebūtu pieļaujams, ka mācību grāmatās tiktu izmantoti vienu dzimumu aizskaroši apzīmējumi. Piemēram, viņš ir vājš kā meitene vai viņa ir nejūtīga kā zēns.

Dokumentos un mācību grāmatās abu dzimumu kopuma darbības subjektu apzīmēšanai galvenokārt lietoti lietvārdi vīriešu dzimtes formā. Latviešu valodas tradīcija paredz, ka lietvārdi vīriešu dzimtes daudzskaitlī apzīmē kopumu, kas ietver gan vīriešus, gan sievietes. Gan vīriešu dzimtes lietvārda vienskaitļa, gan daudzskaitļa forma tiek izmantota, lai apzīmētu vispārinātu darbības subjektu. Mūsdienās īpaši darba piedāvājumu sludinājumos vērojama arī tendence korekti lietot lietvārda vīriešu un sieviešu dzimtes vārda galotnes apvienojumu (piemēram, skolotājs/-a). Diskriminācija parādās, ja tiek lietota sieviešu dzimtes galotne noteiktu profesiju nosaukumos. Piemēram, apkopēja, sekretāre.

Tradicionāli problēmas rada personu vietniekvārda “viņš” lietošana. Konstatēta tendence, ka, lasot “viņš”, lasītāji iztēlojas vīrieti, pat ja pārējais teksts ir dzimumneitrāls. Nevar būt pārliecināts, ka lasītājs iztēlosies arī sievieti profesijā, ja visi profesiju nosaukumi ir vīriešu dzimtē. No otras puses, aizvietojot katru vārdu “viņš” ar “viņš/viņa”, vēl vairāk tiek pievērsta uzmanība dzimumam un teksta mērķis tiks pārprasts. Īpaši svarīgi tas ir uzziņu un zinātniski tehniskajos tekstos, kur vajadzīga koncentrēšanās uz saturu un pārpratumi nav vēlami.

Uzdevumu formulējumos būtu jāpievērš uzmanība, vai netiek uzrunāti tikai viena dzimuma pārstāvji. Tos iespējams izklāstīt, nelietojot vīriešu dzimtes vietniekvārdu.

6) Dizains

Pētījumos konstatēts, ka mūsdienu latviešu mācību grāmatās ir daudz portretu. Tie ir vai nu konkrētu cilvēku portreti, attēli, vai portreti, kuru funkcija ir atslogot, izdaiļot tekstu. Ja atspoguļota konkrēta persona, dati liecina, ka lielāks ir attēloto vīriešu skaits, savukārt, ja portrets izdaiļo tekstu, sieviešu skaits ir nedaudz lielāks nekā vīriešu.

Nereti mācību grāmatā tiek izmantota ilustrācija un/vai persona, kas darbojas visā grāmatā, – caurviju tēls. Šiem tēliem ir vai nav dzimuma pazīmju. Tekstā uz dzimumu norāda lietvārda dzimte. Var analizēt, kas ir tās stereotipu iezīmes, kuras izmanto mākslinieks, ja vēlas piešķirt tēlam dzimumu.

Piemēram, kādā no grāmatām darbojas divi tēli, kuri atšķiras ar apģērba krāsu – vienam ir zils krekls un cepure, otram – sarkans apģērbs. Analizējot cilvēciņu emocijas un darbības (piemēram, sarkanais cilvēciņš lasa grāmatu, skrien ar sunīti, ir izbrīnīts, ieinteresēts, priecīgs, skatās karti, strādā ar teodolītu, skatās TV utt.), nav iespējams, balstoties uz stereotipu priekšstatiem, noteikt cilvēciņa dzimumu. Šāda cilvēciņu izmantošana veiksmīgi lauž stereotipus, ka konkrēta dzimuma pārstāvji veic noteiktās darbības.

Savukārt citās grāmatās mācību saturu un attieksmi pret notiekošo "stāsta" zēns un/vai meitene pirmajā personā. Rodas jautājums, vai autori ir pārliecināti, ka mācību saturu vienādi uztvers kā sev nozīmīgu gan zēni, gan meitenes, vai stāstītāji neuzņemas stereotipiskas jomas, par kurām stāstīt.

Daudzviet mācību grāmatās skolēnu attēli izmantoti, lai ilustrētu mācību saturu, piemēram, garuma jēdziena izpratnei lasītājam iespējams mērvienības etalona zīmējumu salīdzināt ar līdzās uzņemtā skolēna garumu. Pētījumos konstatēts, ka šādā aspektā neparādās kāda dzimuma dominēšana kopumā, taču "Tehnoloģiju un zinātņu pamatu" jomas mācību grāmatās vairāk attēloti zēni. Pozitīvi vērtējams, ja grāmatā kā uzskate cilvēka fizioloģijai tiek zīmēts gan sievietes, gan vīrieša ķermenis.

Joma	Kontroljautājumi	Izpausme
		Stereotipiska, diskriminējoša
Mācību saturs	Kā mācību grāmatā tiek attēlota dažādu tautu dzīves vide, dzīvesveids, nodarbošanās? Kādu kultūras vērtību un tradīciju izpratne tiek veicināta? Kā raksturotas mācību, darba, tūrisma iespējas ārzemēs?	Vienpusīgs attēlojums. Pozitīvie piemēri no Rietumeiropas civilizācijas pieredzes, negatīvie – no Āzijas, jaunattīstības valstīm.
	Kā mācību grāmatā tiek atspoguļoti vēsturiskie procesi un personības?	“Viriešu vēsture” – tā tiek atspoguļota kā karu, valstsvīru un varoņu vēsture.
	Kā mācību grāmatā tiek veicināta izpratne par cilvēktiesībām, personas tiesībām un brīvībām?	Netiek pieminētas un skaidrotas sievietes tiesības strādāt, piedalīties politikā, vīriešu tiesības aprūpēt bērnus. Trūkst konkrētu piemēru un to analīzes.
Mācību un daiļliteratūras tekstu izvēle	Kas ir mācību grāmatā ietvertu tekstu avoti? Cik aktuāla un nozīmīga ir sniegtā informācija? Kas garantē informācijas ticamību? (aktualitāte, autentiskums, atsauces uz autoritāti informācijā)	Idealizēts pasaules atspoguļojums, kas neatbilst realitātei. Didaktiski stāstiņi, saturs – idealizēta realitāte, stereotipiskas dzimumu sociālās lomas.
Mācību grāmatās ietvertais vēstījums. (informācija, daiļliteratūras tekstu saturs, ilustrācijas)	Kāds ir mācību grāmatā iekļauto tekstu autoru dzimums?	Tekstu autori pārsvarā ir vīrieši.

Izpausme	
Dzimumneitrāla	Dzimumjūtīga, pārveidojoša
Parāda gan iespējas, gan ierobežojumus, gan draudus – izglītība, ceļošana visiem nav pieejama, nepieciešami līdzekļi, uzņēmība. Parādīta kultūras daudzveidība, īpaši neizceļot sieviešu un vīriešu lomas.	Tautu dzīves vides, dzīvesveida, nodarbošanās atspoguļojumā iekļauta sieviešu pieredze, sociālo lomu daudzveidība un analīze. Atbilstoši analizētas katra dzimuma iespējas. Adevāti attēloti cilvēktirdzniecības draudi.
Vēsture aprakstīta no procesa, nevis personību viedokļa. Netiek skaidrota sieviešu un vīriešu loma vēsturiskajos procesos.	Vēstures procesu aprakstos iekļautas arī cilvēku ikdienas tēmas, pievērsta uzmanība dzimumu līdztiesības jautājumiem, dzimumu lomai dažādos vēstures posmos un procesos.
Tiek sniegtas zināšanas par cilvēktiesībām, tajā skaitā par dzimuma līdztiesību, taču netiek atspoguļota formāli vienlīdzīgo tiesību saikne ar reālajām iespējām katram dzimumam.	Parāda, ka likumā ir garantētas vienādas tiesības abiem dzimumiem, bet praksē tās ne vienmēr izpaužas kā iespēju vienādība. Rosina uz rīcību, kas mainītu esošo situāciju.
Autentiski teksti, aktuāla informācija. Saturs atbilst skolēnu interesēm. Teksts pārstāv abus dzimumus bez stereotipiem un aizspriedumiem.	Teksti atspoguļo ar dzimumu līdztiesību saistītu problemātiku, veicinot savstarpējo izpratni un atzišanu. Mūsdienu dzimumu lomu atspoguļojums.
Autori ir savas jomas eksperti un netiek pievērsta autoru sadalījumam pēc dzimuma.	Tekstu autori ir gan sievietes, gan vīrieši, tādējādi nodrošinot daudzveidīgu skatījumu uz tēmu.

Mācību grāmatās ietvertais vēstījums. (informācija, daiļliteratūras tekstu saturs, ilustrācijas)	Kāda ir dzimumu reprezentativitāte (skaits) ilustrācijās, daiļliteratūras un publicistikas tekstos, uzdevumos?	Statiski portreti bez funkcionālas nozīmes. Viena dzimuma izteikts pārsvars.
	Kā mācību grāmatā izskatās un kā ģērbti abu dzimumu pārstāvji?	Tradicionāli stereotipisks attēlojums – skaistas sievietes, stipri vīrieši. Dzimumstereotipisks, mūsdienu ģērbšanās stilam neatbilstošs izskats un apģērbs. Dzimumam tradicionāli atribūti.
	Kā tiek raksturota sieviešu un vīriešu uzvedība un rakstura īpašības?	Vīriešu un sieviešu uzvedība un rakstura īpašības tiek pretstatītas. Vīrieši – fiziski aktīvi, neatkarīgi, avantūristiski. Sievietes – emocionālas, vērstas uz sadarbību, mazāk aktīvas.
	Kāds ir tekstā minēto un attēloto personu statuss ģimenē?	Attēlo sievietes un vīriešus atšķirīgi, raksturojot viņu ģimenes stāvokli. Statuss ģimenē sievietēm vairāk nekā vīriešiem tiek uzsvērts kā primārais.
	Kāds ir mājsaimniecības darbu un pienākumu sadalījums ģimenē?	Izskaidrināta, realitātei neatbilstoša vienpusīga bilde, tikai tradicionāls ģimenes modelis. Sieviete kā pavarda sargātāja, bērnu aprūpētāja. Vīrieša pienākumi ir neskaidri, viņš netiek iesaistīts saskarsmē. Vīrieša pienākums ir finansēt ģimeni.

Dzimumi pārstāvēti bez uzkrītoša viena dzimuma pārsvara.	Abu dzimumu personas darbībā un mijiedarbībā, maz statisku portretu.
Attēli, kuros dzimumu nevar identificēt vai tas netiek konkretizēts ar stereotipiskiem atribūtiem. Neseksualizēts, funkcionāls apģērbs.	Apģērbs atbilstoši videi un situācijai.
Uzvedība un raksturs tiek saistīts ar personības unikalitāti, netiek attiecināts un vispārināts kā dzimumam raksturīgas iezīmes.	Dzimumu lomu izpratne tiek paplašināta, sieviešu un vīriešu uzvedības attēlojumā tiek laužti dzimuma stereotipi.
Tiek ievērots līdzsvars – gan sievietēm, gan vīriešiem tiek piešķirts statuss ģimenē.	Vīrietim tikpat bieži kā sievietei tiek minēts statuss ģimenē. Sievietes un vīrieša statuss ģimenē norādīts atbilstoši kontekstam.
Analizēti dažādi mūsdienu sabiedrībā pastāvoši ģimenes modeļi. Gan sievietes, gan vīrieši pelna ģimenes iztikai, plāno ģimenes dzīvi, audzina bērnus, veic mājaimniecības darbus.	Pienākumu sadalījums nav tradicionāls. Vīrietim tiek attēlots kā aktīvs saskarsmes veidotājs. Vīrietim ģimenē nav pasīva loma, viņš uzņemas atbildību par bērnu aprūpi, nodrošina bērna emocionālas un praktiskās vajadzības.

	Kā skolēni ir iesaistījušies mācību darbībās?	Meitenes lasa, pasīvi vēro, kā zēni veic saturiskas darbības.
	Kādas profesijas raksturotas un attēlotas mācību grāmatā, kāds ir aprakstīto un attēloto profesiju pārstāvju dzimums?	Sievietes un vīrieši stereotipiskās profesijās. Sievietes skaitliski mazāk attēlotas profesionālajā darbībā. Sievietēm ierobežotāks profesiju klāsts nekā vīriešiem. Vīrieši attēloti vadošos, prestižos amatos, intelektuāli sarežģītākās profesijās.
	Kā mācību grāmatā atspoguļotas cilvēku intereses un nodarbes brīvajā laikā?	Tradicionāli ar dzimumu saistīti hobiji: vīrieši nodarbojas ar sportu, sievietes gatavo, ada, kopj puķes. Vīrieši attēloti pašattīstošās nodarbēs, sieviešu brīvā laika nodarbes ir praktiskas – dara prieku ģimenei, vairo ģimenes labklājību Sieviete piedrojas vīriešu hobijam.
	Kā mācību grāmatā atspoguļota sieviešu un vīriešu sociālā funkcionēšana un mijiedarbība?	Sievietes attēlotas kā pasīvas, atkarīgas, aprūpējošas; vīrieši –aktīvi, agresīvi.Mācību grāmatā dominē individuāli portreti.
Mācību uzdevumi	Kādi mācību uzdevumi un apguves formas iekļautas mācību grāmatā? Kā tiek vērtēts skolēnu darbs?	Uzdevumi, kas virza uz sacensību.

Gan zēni, gan meitenes veic gan aktīvas un pasīvas darbības.	Gan zēni, gan meitenes iesaistās daudzveidīgās mācību darbībās. Zēni un meitenes kopā veic līdzvērtīgas darbības.
Sievietes un vīrieši proporcionāli attēloti dažādās profesijās, izvairoties no tradicionāli ar vienu dzimumu saistītu profesiju attēlošanas.	Profesiju dažādība sievietēm un vīriešiem tiek parādīta, izvairoties no tradicionālajām dzimumam piedēvētajām lomām. Gan sievietes, gan vīrieši tiek attēloti līdzvērtīgos, vienādi atalgotos, intelektuāli piesātinātos amatos.
Mācību grāmatās atspoguļotajās nodarbēs piedalās abu dzimumu pārstāvji.	Sievietes un vīrieši parādīti daudzveidīgās brīvā laika nodarbēs. Netiek atkārtoti dzimumu stereotipi brīvā laika nodarbēs (piemēram, sievietes tiek parādītas sportojot utt.).Sievietes līdzvērtīgā apjomā kā vīrieši attēlotas, izmantojot brīvo laiku un realizējot savas intereses.
Gan sievietes, gan vīrieši ir sociāli aktīvi. Abu dzimumu pārstāvji atspoguļoti līdzvērtīgā mijiedarbībā (grupās abu dzimumu pārstāvji). Gan sievietēm, gan vīriešiem sociālās un politiskās lomas ir vienādā daudzumā.	Sievietes un vīrieši veic darbības, kas lauž dzimumu stereotipus. Atspoguļots sievietes ieguldījums sabiedriskajā un politiskajā darbībā.
Dzimums nav dalījuma princips, izvīrnot atšķirīgus uzdevumus, prasības.	Uzdevumu atbilstība dažādiem mācīšanās stiliem. Uzdevumi virza gan uz sacensību, gan uz sadarbību. Daudzveidīgas vērtēšanas formas.

Valoda	Vai mācību grāmatas valoda nav dzimumu diskriminējoša?	Dzimumdiskriminējoša terminoloģija. Dzimumu noniecinoša leksika. Nekonsekvence vīriešu/ sievietes dzimtes profesiju nosaukumu lietošanā. Nevajadzīga dzimuma konkretizācija mācību saturā. Informācijas ticamību apstiprinošajās atsaucēs dominē viena dzimuma pārstāvji.
Dizains	Vai mācību grāmatas dizains neizmanto un nereproducē dzimuma stereotipus?	Orientēšanās elementi (simboli, krāsas, caurviju tēli) balstās uz dzimuma stereotipiem. Mācību saturs tiek vizualizēts, balstoties uz stereotipiskām dzimumu lomām.

Dzimumneitrāla valoda. Neviens no dzimumiem netiek noniecināts.	Skaidrota ar dzimumu līdztiesību saistītā terminoloģija.
Orientēšanās elementiem nav uz dzimuma stereotipiem balstītas pazīmes, netiek lietoti tiem atbilstoši simboli, krāsas u. c. atribūtika. Mācību satura vizualizācija ir dzimumneitrāla.	Orientēšanās elementi lauž dzimuma stereotipus.

Literatūras saraksts

- ANO Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas ziņojums. 30. sesija (2004. gada 12.–30. janvāri), 31. sesija (2004. gada 6.–23. jūlijā). Ģenerālā Asambleja, oficiālie protokoli. 59. sesija. Pielikums Nr. 38 (A/59/38).
- Black K.* Gender Differences in Adolescents' Behaviour During Conflict Resolution Tasks With Best Friends. // *Adolescence*. – Fall, 2000.
- Connell R. W.* The Men and the Boys. – Cambridge: Polity, 2000.
- Daudzveidība Latvijas mācību grāmatās. – Rīga, Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2004.
- Dzimumu līdztiesība Latvijā. Aptaujas rezultātu analīze. – Latvijas fakti, 2004. – www.medijuprojekts.lv
- Dzimumu līdztiesības principa integrēšana praksē. Rokasgrāmata. – Rīga: UNDP, 2003.
- Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002.
- Encyclopedia of Sociology / Ed. E. F. Borgatta, M. L. Borgatta.* – Vol. 4. – New York, Toronto: Macmillan Publishing company, 1992.
- Iedzīvotāju izpratne un attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. – SKDS, 2001.
- Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. Pārskats par situāciju Latvijā (1997–2003). – Rīga: ANO Iedzīvotāju fonds, Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija "Pāpārdes zieds", 2003.
- Kavasa D.* Latvijas likumdošanas analīze dzimtes jautājumu perspektīvā. – 1999.
- Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā. – Rīga: ANO Latvija, 2005.
- Koncepcija dzimumu līdztiesības īstenošanai. Akceptēta Ministru kabinetā 2001. gada 16. oktobrī.
- Latvijas Republikas ziņojums par 1979. gada 18. decembra Konvencijas par jebkuras sievietes diskriminācijas izskaušanu izpildi Latvijas Republikā laika posmā līdz 2002. gada 1. janvārim.
- Lopez-Claros A., Zahidi S.* Women's Empowerment: Measuring the Global Gender Gap. – Geneva: World Economic Forum, 2005. – http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/gender_gap.pdf
- Michael A.* Down with Stereotypes! Eliminating Sexism from Children's Literature and School Textbooks. – Paris: UNESCO, 1986.
- Neimane A.* Latvijas sabiedriskās politikas analīze no dzimumu perspektīvas. – 1999.
- Osler A.* Still Hidden from History? The Representation of Women in Recently Published History Books. // *Oxford Review of Education*. – 1994. – Vol. 20, No. 2.
- Pičukāne E., Ķikule I., Zemīte S.* Dzimumu lomu attēlojums mācību grāmatās latviešu valodā. – Rīga: Latvijas Dzimumu līdztiesības apvienība, 2002. – http://www.politika.lv/polit_real/files/lv?zinojums_dzimgram.pdf
- Sievietes un vīrieši Latvijā. – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.
- Situācijas analīze izglītības sistēmā par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Ziņojums. – Rīga, Labklājības ministrija, 2005. – http://www.lm.gov.lv/doc_upl/Zinojums_dz_I_situacija_izglitiba.pdf
- The Applications of Human Rights to Reproductive and Sexual Health: A Compilation of the Work of the European Human Rights System. – Warsaw: Central and Eastern European Women's Network for Sexual and Reproductive Health and Rights, 2002.
- Valsts pamatzglītības standartam un valsts vispārējās vidējās izglītības standartam atbilstošu mācību līdzekļu – mācību grāmatu apstiprināšanas nolikums. Apstiprināts ar IZM 2003. gada 12. maija rīkojumu Nr. 213.
- Vispārējās izglītības satura reformas koncepcija. Apstiprināta ar IZM 1998. gada 8. aprīļa rīkojumu Nr. 202.
- Willis S.* Mathematics: From Constructing Privilege to Deconstructing Myths. // *Gender In/Forms Curriculum*. Ed. J. Gaskell, J. Willinsk. – New York: Teachers College Press, 1995.
- Weinraub M., Clemens L. P., Sockloff A., Ethridge T., Gracely E., Myers B.* The development of sex role stereotypes in the third year: relationships to gender labelling, gender identity, sex-typed toy preference, and family characteristics. // *Child Development*, 55, 1984.
- Whose perspective? A Guide to Gender Sensitive Analysis of the Media. – Kingston: Women's Media Watch Jamaica, 1998.
- Костикова И. В.* Введение в гендерные исследования. – Москва, 2005.